A Reflection of Our Life

QUARTERLY YOON PESHAWAR

April-June 2017
Editor: M. Akbar Hoti
Co-Editors: Abdul Latif & Sajjad Jwandoon
Designing and Photography: Abdul Majid Khan
Illustration and Painting: Pir Hamid Khesgi
Advisory Council: Ajmal Khan, Shahbaz Khan, Naeem Safi, Riaz Khan
Languages and Literature Unit
Directorate of Culture Khyber Pakhtunkhwa, Peshawar
Contacts:
Phon: 0919211200
Fax: 0919211220
Email: yooneditor@culture.kp.gov.pk
Web: www.culture.kp.gov.pk/homepage/e_magazine

سہ ماہی یون پشاور

اپریل تا جون ۲۰۱۷

مدیر! محمد اکبرہوتی

معاونین! عبدالطیف، سجاد ژوندون

ډیزائننگ و فوټو گرافی عبدالماجدخان

السټریشن و پینټنگ: پیر حامد خویشگی

مشاورتی کونسل: اجمل خان، شہباز خان، نعیم صافی، ریاض خان

اہتمام: زبان او ادب یونټ محکمہ ثقافت خیبرپختونخوا

رابطہ:

فون: ۰۹۱۹۲۱۱۲۰۰

فیکس: ۰۹۱۹۲۱۱۲۲۰

ای میل: yooneditor@culture.kp.gov.pk

ویب سائیټ: www.culture.kp.gov.pk/homepage/e_magazine

CONTENTS

بي بي شاه بوره 7

د پښتو ډرامې عروج او زوال 9

روپۍ 12

"ښېره" د پښتو ادب 13

خيرنې جامې 15

غیر مادی ثقافت اور--- 17

ضلع سوات کی تحصیل کالام 19

چھوٹی زبانوں میں ادب کی تخلیق 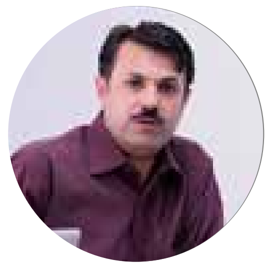 20

خیبر پختونخوا کا ادبی و--- 22

ننوژان 25

کوږ کو انجام 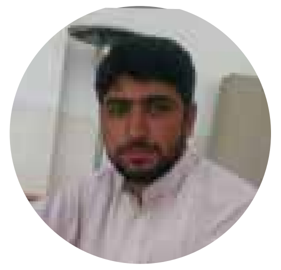 27

کچھ بلتی زبان کے بارے میں 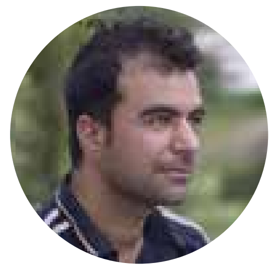 29

توروالی لوک شاعری 31

Peshawar A Creative City 34

Artisan Village 35

Culinary Art Of Kp 37

Masoolo/masoolo Baat 40

Pakhtunwali: As Pukhtun Code Of Life 42

صدائے یون

محکمہ ثقافت کے تاریخ کا پہلا ای میگزین "یون" پختونخوا کے ثقافت کی ترقی اور ترویج کے لئے اپنی منزل کی طرف رواں دواں ہے اور خدا کے فضل کرم سے "یون" کا تیسرا ایڈیشن برائے ماہ جولائی تا ستمبر ۲۰۱۷ اپنی قارئین کے لئے پیش کیا جارہا ہے ۔ گذشتہ ۲ کامیاب شماروں کے بعد نہ صرف قارئین کی تعداد میں خاطر خواہ اضافہ ہوا ہے بلکہ علم و دانش رکھنے والوں اور ادبی ستاروں نے اپنی تخلیقات سے "یون" کو چارچاند لگائے ہیں جوکہ اطمینان کا باعث ہے۔ محکمہ ثقافت کی بنیادی مقصد یہ ہے کہ "یون" کے ذریعے خیبرپختونخوا کی ثقافت، زبان اور ہنر کو عالمی سطح پر روشناس کیا جائے ہر مقصد کو پانے کے لئے حوصلے، عزم اور لگن کی ضرورت ہوتی ہے اور اگر یہی جذبے ساتھ ہو تو کسی بھی میدان میں آگے بڑھنے کے لئے پیش آنے والی رکاوٹیں پھلانگی جاسکتی ہیں اور راستے میں آنے والی مشکلات کو کامیابی سے عبور کیا جاسکتا ہے

"یون" دراصل اردو، پشتو اور انگریزی کے ساتھ ساتھ ان تمام زبانوں کو یکساں مواقع فراہم کرنے میں یقین رکھتا ہے جو خیبرپختونخوا میں بولی جاتی ہے اسی طرح ان تمام زبانوں میں تخلیق شدہ ادب کو محفوظ رکھنے میں مدد بھی ملے گی جو کہ تاریخ کا حصہ بنے گی۔

مجلہ میں مادی اور غیرمادی ثقافت اور ثقافتی صنعت کو محفوظ کرنے کے لئے فن پارے "یون" میں شامل کئے جارہے ہیں، تاکہ ادب اور ادبی ثقافت کا حصہ تاریخ میں محفوظ رہے

امید ہے کہ محکمہ ثقافت "یون" کو اسی طرح جاری و ساری رکھے گی بذریعہ انٹر نیٹ خیبرپختونخوا کی ثقافت، زبان اور ادب کی ترویج یونہی جاری رہے گی۔ یہی طریقہ ثقافت کی فروغ میں کلیدی کردار ادا کریگا اور یہی آنے والے وقتوں میں خیبرپختونخوا کی پہچان بنے گی۔

The journey of Yoon

With the grace of Almighty this is the 3rd edition of Yoon e-magazine, for quarter of July-September 2017. It is encouraging to know that the number of readers of this e-magazine have been increasing since the last two editions. A lot of material has been received in different languages of KP to be published in this quarterly e-magazine and in upcoming editions.

Yoon promotes equality of all languages and is providing equal opportunities to the writers of all languages of KP to submit their written work in any language of KP including English, Urdu and Pashto. This approach will provide help in reviving dying languages of KP as well as promote research and literary practices in the province. Directorate of Culture is enthusiastically working for revival and promotion of KP Culture heritage. On languages and literature frontiers, these objectives of revival and promotion are achieved through e-magazine Yoon. Writers are encouraged to submit articles about cultural heritage of the province. With the positive hope, that this serious effort will continue to progress.

Directorate of Culture
Government of Khyber Pakhtunkhwa

بي بي شاه بوړه د يوې اتلې د ژوند حال

نائله شمال ساپي

د نړۍ په مخ چې څومره هم قامونه تېر شوي دي يا روان دي تېرېږي دغهٔ ټول د ښهٔ او بد سازګار او نا سازګار وختونو او حالاتو سره مخ شوي دي ـ په مختلفو وختونو کښې دغه خلقو خپلې متې خپلې تورې او زور د خپل دښمن خلاف پکارولي دي ـ هم دغسې ئې خپل ځان د تاريخ په پاڼو کښې خوندي کړے دے ـ دغه لړۍ کهٔ مونږه په تاريخي لحاظ سره وګورو نو کله کله د سړو سره سره زنانه هم په مېدان کښې د کارنامو سختنې پاتې دي ـچې غوره مثال ئې په اسلامي تاريخ کښې د پېغمبرانو او صحابه کرامو د بيبانو دے ـ خو که دغه لړۍ مونږه د پښتون قام د پلټو نو هم دغسې غوره مثال ئې د روښاني تحريک د مور يعنې د بي بي شمسو دے ـ چې د خپل خاوند او خپلو زامنو سره سنګ په سنګ ولاړه وه ـ دغسې که مونږه مخکښې راځو نو بي بي الائي ، د مېوند ملاله او د سوات ملاله پورې دا سر رارسي ـ خو ولې بيا هم کهٔ مونږه هر تهذيب لولو نو زنانه پکښې صرف د جنس تر حده اهميت ورکول کېږي ـ او د دې همت او کارنامې صرف په دې وجه نظرانداز کېږي چې دا زنانه ده ـ لکه دا وخت مونږ د هند د يو کتاب نه عبارت د بېلګې په طور موجود دے ـ

”د ښځې وجود صرف د دې د پاره دے چې دا دې نسل ډېروي د دې پالنه او پرورش دې کوي او د کور په کار کښې دې ځان مصروفه ساتي ـ“ (منو سمدتي باب ۹ اشلوک نمبر ۲۷)

هم دغسې پښتنې معاشرې هم دغه خبره په دې ټکو کښې کړې ده چې ”ښځه يا د کور ده يا ده ګوره ده ” خو زما په خيال دا خبره بالکل غلطه ده ـ ځکه چې زمونږ يواځې نه که د هر چا حساب وکړے شي نو د سړو نه ښځې په تعداد کښې ډېرې دي۔ او کهٔ دغسې ښځې صرف د کوره پورې محدود پاتے شي نو لکه چې نيم انسان دې په دېوالونو کښې بندي کړل ـ او هم دغسې د ژوند ګاډے په يو پښه شل شي ـ

په دې ليک کښې نن مونږه د يوې داسې بهادرې اتلې ننګيالۍ قيصه وړاندې کوو د چا نوم چې تاريخ پټ ساتلے دے چې نامه ئې وه بي بي شاه بوړه او په شاه بوړهۍ مشهوره وه ـ

شاه بوړۍ په عمر خېل دلازاکو کښې يوه پښتنه وه چې د اکبر په زمانه کښې پېدا وه ـ د عبدالرحمان عمرخېل لُور وه ـ رستم او عبدالرحمان د خپل وخت ياد عمر خېل وو ـ هر کله چې شاه پوړه د پېغلتوب دور ته ورسېده نو خداے پاک د دې په زړهٔ کښې د سړو د لباس سره مينه اخلې وه ـ هم د دغې دور نه ئې د سړو د جامې اغوستې او د سړو خويونه ئې کول ـ هر وخت به د زلمو سره بې له څهٔ ويرې او بې له څهٔ شرمه په محفلونو کښې ناسته وه ـ کمر بند به ئې اچولې وهٔ او په اس به ګرځېده ـ تير اندازي به ئې کوله او د نخښې وشتو مشهوره لوبه کښې به ئې برخه اخستله ـ په شهسوارۍ کښې ئې مثال نهٔ وهٔ ـ تُوره به ئې ډېره سخته چلوله داسې څوک نهٔ وو چې د هغې تُوره ئې ټمبولې وي ـ په جرګو او مرکو کښې به شاملېده ـ د وادهٔ د ژوند او زمه دارو نه به ئې نفرت وهٔ ـ ښځو سره به ئې نهٔ ناسته کوله او نهٔ به ورسره خبرې ـکهٔ چرې چا به ورته د خاوند يا د وادهٔ بلنه ورکوله نو په دې به داسې لګېده لکه چې څوک د مرګ بلنه ورکوي ـ شابوړه پاکه او حياناکه ښځه وه خکه خو بې ويرې او بې ترخې د سړو سره په صف کښې ولاړه وه ـ مال دولت وينځې او غلامان ئې بې بها لرل له دې وجې ئې په شهرت کښې هم څهٔ کمے نهٔ وه ـ

يوه ورځ د شاه بوړې څهٔ غلامان وتښتېدل د هغوي د نيوو په غرض شابوړې د خپلو رشته په مرسته راووته ـ هم په دغه موقع شپه راغله د څوکۍ په طور دوه دوه کسانو د علاقې يو يو لار سارله ـ کله چې شپه شوه نو شابوړې د خپل رشته رستم عمر خېل سره هم دا صلاح وکړه چې يو تن به اودهٔ کېږي او يو تن به څوکۍ کوي ـ هم دغسې اول رستم اودهٔ شو او شابوړې څوکېداري کوله ـ او کله چې رستم راويښ شو نو شابوړه اودهٔ شوه ـ په رستم خپل نفساني خواهشات غالب شول او د شېطان لمسه ورسره ملګرې شوه ـ رستم زړهٔ کښې اراده وکړه چې په شابوړه لاس واچوي او د ځان سره ئې بدنامه کړي ـ د رستم خيال وهٔ چې کېديشي هم په دې طريقه شابوړه د هغه په لاسو راشي ـ خو د رستم سره دا ويره هم وه چې کهٔ په داسې حالت کښې شابوړه په ما راويښه شوه نو وژلے به ئې يم ـ

رستم ځان ته خپل اس تيار ودروهٔ او د شابوړې تُوره ئې د هغې نه يو طرف ته پټه کړه ـ هر کله چې دے راغے او شابوړې ته ئې په اودو په مخ تېز چک ولګولو چې ورسره د هغې د مخ نه وينه روانه شوه ـ شابوړه راوېښه شوه خو رستم په تېښته کښې کامياب شو۔ چې سحر شو نو د شابوړې په مخ چاپ د هغې د بې عزتۍ علامت ښکارېدو ـ

په ټولو دله زاکو کښې دا خبره خوره شوله په دې د شرم د لاسه د کور نه بهر تلل هم منع شول ـ په کور دننه شابوړې هم دا سوچ کوهٔ چې رستم په څهٔ طريقه قتل کړي ـ خو دا سوچ ئې هم کوهٔ چې کهٔ زهٔ رستم اوس قتل هم کړم دا داغ زمانه نهٔ ځي نو بهتره دا ده چې رستم سره وادهٔ وکړمه ـ دې دا خيال خپلو مشرانو ته بيان کړو او هغوي د وادهٔ تياريانې وکړې او دغه شان شابوړه ناوې شوه او رستم

ته وادهٔ شوه ـد وادهٔ نه پس هغې ستر پرده شروع کړل خو ولې وسله ئې بيا هم د ځان سره ساتله ـ کله کله به د خپل خاوند سره په جنګونو کښې شريکېده او ښهٔ په بهادرۍ به ئې ګټه کوله ـ

هر کله چې باچا په دوي حمله وکړه په دغه وخت رستم په کټ کښې په ناجوړه حال پروت وهٔ ـ د مغلو لښکر په ټول کلي راخور وهٔ او بلها خلق ئې ووژل ـ په داسې حالت کښې شابوړې خپل خاوند ته دلاسه ورکړه چې تهٔ بې فکره شه زهٔ به مقابله کومه ـ

شابوړې خپل خاوند چوپال ته دننه کړو او خپل تُوره او کمان ئې په شا وتړل ـ د خپل کور په دروازه کښې کښېناسته او د غشو ګېډې ئې خوا کښې کښېودو ـ کله چې لښکر د دې د دروازې په لور روان شو ـنو دې غشي ورول شروع کړل ـ بلها مغل ئې په غشو سُوري سُوري کړل ـدې سره په مغلو وارخطائي راغله او ګمان ئې وکړو چې په دې قلعه کښې جوړ څهٔ بلا ده چې زمونږه دومره کسان ئې ووژل ـ اخر مغلو قلع د هر طرف نه محاصره کړه او بې شماره غشي ئې په قلع ورول شروع کړل چې دې سره شابوړه شهيده شوله ـ

اخر چې مغل راغلل وئې کتل نو يوه ښځه کمان په غاړه مړه پرته وه ـ هغوي دا خبره باچا ته ورسوله باچا ډېر افسوس وکړو او وئيل ئې چې داسې ښځې د سړو د لاس د مرګ قابلې نهٔ وي دا به مو ماله ژوندۍ راوستې وه ـ خو خپلو فوځيانو باچا باوري کړو چې مونږهٔ ګڼله ګنې په قلعه کښې د دښمن فوځ پنا اخستې ده ـ خو چې مونږه وکتل يوه ښځه مو مړه کړې ده ـ

باچا ډېر خفګان وکړو او د هغې د بهادرۍ او ننګيالتوب ئې ښهٔ وستائل او د هغې د خاوند ته ئې د هغې د وفادارۍ په بدل کښې شاباسي ورکړل ـ کله چې به هم د باچا په وړاندې د عمر خېلو د جنګ ذکر راتلو نو باچا به د هغې د بهادرۍ ښهٔ په جار ستائنه کوله ـ

د پښتو ډرامې عروج او زوال

سېد فرید الله شاه حساس

د کردارونو په ژبه چې د د ژوند یوه حقیي یا تصوراتي قیصه په عملي توګه کتونکو ته وړاندې شي نو دې ته ډرامه وائي ـ په پښتو کښې ډرامه هم د ناول او افسانې غوندې په تېره صدۍ کښې زېږدلې ده ـ د افضل رضا د تحقیق تر مخه په کال ۱۹۲۱ء په افغانستان کښې وړومبۍ ډرامه "یوه ورځ غېر خاضري " ښودلې شوې ده ـ دا ډرامه مولوي محمد صالح هوتک لیکلې ده ـ او په حبیبي لېسه کښې د مکتب طالب علمانو سټېج کړې وه ـ دا ډرامه د سټېج کېدو نه وړاندې په درسي کتابونو کښې شامله وه ـ

بل خوا پروفېسر ډاکټر زبېر حسرت د پښتو ژبې وړومبے ډرامه نګار عبدالکبر خان اکبر ګڼي ـ چې تربور نومې ډرامه ئې په کال ۱۹۲۷ء کښې لیکلې وه سټېج شوې ده ـ پروفېسر ډاکټر محمد اعظم اعظم صېب د ډرامې په حواله لیکي چې په پښتو کښې د ډرامې تصور څۀ غوره پټه او په حادثاتي طور نۀ ده زېږدلې ـ د پښتو په اولسي قیصو او روماني مثنویانو کښې د مودو راسې د ډرامائي عمل ډرامائي پېښو ، مرحلواو مکالموروایت په غېر محسوسه طریقه باندې روان دے ـ خصوصاً زمونږ په مقامي اولسي رومانونو لکه ادم خان درخانۍ ، موسه خان ګل مکۍ ، مومن خان شیرینۍ ، او داسې نورو قیصو کښې ځاے په ځاے بې شمېره جذباتي او لړزونکې ډرامائي ننداري کېفیتونه او کردارونه لیدے او محسوسېدې شي ـ

د اصلاحي او نیم سیاسي ډرامو په دغه دور کښې چې کښې چې کومه اولنۍ ادبي ډرامه مخې له راغله هغه د ښاغلي عبدالخالق خلیق "شهیده سکینه" وه ـ د خلیق صېب دوېمه اصلاحي ډرامه خوږ ژوندون په کال ۱۹۳۹ء کښې اولیکله ـ دا ډرامه اول په پښتون رساله کښې په قسطونو او بیا په کال ۱۹۳۹ء کښې په کتابي شکل کښي هم چاپ شوه ـ د ښاغلي خلیق د شهیده سکینه او خوږ ژوندون تر مینځه په کتابي شکل کښې د پښتو چې کومه ډرامه راغله هغه د قاضي رحیم الله "نوې روښنې " ده ـ دا ډرامه په ۱۹۳۷ء کښې ولیکلې شوه او هم په دغه کال په اول ځل چاپ شوه ـ

په کال ۱۹۳۵ء چې د پېښور رېډیو سټېشن د خپل پروګرامونو شروع وکړه نو په پښتو کښې د سټېج نه پس رېډیائي درامه پم پښتو ته راغله ـ د رېډیائي ډرمې په دغه ارتقائي دور کښې د ښاغلي محمد اسلم خان خټک "د وینو جام" یو انقلابي حېثت د ډرامه ده ـ دا ډرامه زمونږ د ډرامې په تاریخ کېښ د یو کلاسک سنګ مېل مقام لري ـ د دې ډرامې په حقله اکثر له دا خبره شوې ده چې دا ډرامه ښاغلي عبدالکریم مظلوم مظلوم لیکلې ده ـ اعظم صېب په دې حقله وائي " د وینو جام" په کښې د هر چا فکري او قلمي زیارونه شامل دي ـ خو د پښتو د ډرامائي ادب د پرمختګ کښې د ډرامې د پېروزوئنې او اهمیت یو ځان له او جدا مقام دے ـ

د رېډیو ډرامه د سټېج ډرامې په نسبت زیاته خوندوه ځکه ده وه چې په هغې کښې د صوتي اثراتو تاثر د سینونو د مزاج مطابق د میوزک استعمال او د صداکارانو داوازونو استعمال به په فني لحاظ سره ډېره په باریکۍ اورول کېدو۔ د سټېج ډرامې په نسبت د رېډیو د ډرامې د اورېدونکو دائره خوره او وسیع وه ـ دغه وجه وه چې پښتو رېدیائي ډرامې ډېر په لږ وخت د ترقۍ او کامیابۍ په لور ګامونه واخستل ـ

د رېډیو ډرامې په وده کښې د ډېرو لیکوالو خوارۍ او مېنې پېرزوئنې شاملې دي ـ په دغه لیکونکو کښې امیر حمزه شینواري ، سمندر خان سمندر ، سېد رسول رسا ، ګل افضل خان ، نثار محمد خان ، اجمل خټک ، ایاز داودزے ، ایس اے رحمان ، اشرف مفتون ، قلندر مومند ، پروفېسر افضل رضا ، عمر ناصر ، جان محمد ، زلمے ، امین الله داودزے ، ارباب رشید احمد خان ، ډاکټر محمد اعظم اعظم ، سعدالله جان برق ، زېتون بانو ، بېګم ار ار نیازي ، نورالبشرنوید ، محب الله شوق محمد اقبال اقبال ، ساحراپرېدے ، احمد امین امین ، یونس قیاسي ، فضل علي فضل ، مراد شینواري ، رحمت شاه سائل ، رشید علي دهقان ، ارباب عبدلوکیل ، رضا مهمندے ، سیده حسین ګل ، ولي محمد خلیل ، عاشق حسېن اکبرپوري ، نزیر بهټي ، سید

شهزاده بادشاه ، محمد اقبال حېران ، ګل محمد بېتاب ، همایون همدر ، حفیظ الحق کاکا خېل، مجیدالله خلیل ، لایق زاده لایق ، زبېر حسرت ، سېد خالق داد اومید، ذاهده تنها ، سېد ممتاز علي شاه ، اسیر منګل ، فضل مواد ، مشتاق شباب، عظمت هما ، او راقم سېد فرید الله شاه شامل دي ـ

رېډیو ډرامې د خپل عروج یو ډېر ښکلې او ښائسته دور لیدلې دے ـ هره هفته به په رېډیو نوې ډرامه نشر کېده ـ د ډرامې د نشر کېدو په وخت به خلق په حجره کښې ، په دکانونو ، کښې ، او کورونو کښې د رېډیو نه ګېر چاپېره ناست وو او ډېر په خاموشۍ سره به ئې رېډیو اورېدو ـ کال په کال به د رېډیو پاکستان پېښور نه د جشن تمثیل په نوم،د ډرامو مقابله کېدله ـ چې پکښې به نوموړو لیکوالانو ډرامې لیکلې او د رېډیو نوموړو پروډیوسرانو به دغه ډرامو ته د خپل فن او هنر ښکلاګانې ورکولې ـ دغه ډرامو کښې به لویو لویو صداکارانو حصه اخسته ، د جشن تمثیل د ډرامو د ریکارډنګ او نشر کېدو دوران کښې به په رېډیو پاکستان پېښور کښې واقعي چې د جشن او د خوشحالۍ رنګونه هر خوا ته خوارۀ وو ـ چرته به د ډرامې ریکارډنګ روان وۀ چرته بۀ رهر سل وۀ ـ چرته به د نوې ډرامې سکرپټ دسکس کېدۀ ـ او چرته به د ریکارډنګ شوې ډرامې په ډول سنګار کار روان وۀ ـ د دې جشن تمثیل دغه خوشحالۍ به صرف تر رېډیو پاکستان پورې محدود نۀ وې ـ دا خوشحالۍ به د اورېدونکو او سامعینو په زړونو کښې هم چپه چپه وې ـ

د پښتو ډرامې بیا پته نشته چا د نظره کړه اوس د خېره سره سودم ته شین دے چې په کال کښې چرته ډرامه نیمه وشي ، صدا کار ئې خوار دے د لیکوال ئې څوک د تپوس نشته ـ د بجټ کمے دے او د رېډیو ډرامه هغه نۀ ده کومه چې وه ـ د ترقۍ او عروج په ځاے د زوال تیارې د رېډیو ډرامې په مخ خرګندې دي ـ هغه هنر مندان او لیکوالان چې د رېډیو ډرامې ته به ئې خپلې د ژوند ساه ګانې ورکولې او دا به ئې پرې ژوندې ساتله هغو خپله د زمانې په ګردش کښې د ژوند په سفر کښې د معاش په تکل کښې یو ځاے بل ځاے وېشلي وېشلي مات ګوډ پراتۀ دي ـ په خپل فن او هنر چې د هغوي فخر وۀ اوس پرې ماتم کوي ، خو د هغوي د دغې درر احساس واکمنواو مشرانو نه نۀ کېږي ـ ځکه چې هغوي خپله خپلو نورو ډېرو غمونو کښې ډوب دي ـ

د ټېلي وژن ډرامو سره پښتو ډرامې نوے ژوند بیا موندۀ ، دا یو حقیقت دے چې پښتونخوا کښې تهېټر او سټېج ډرامې کله هم په باقاعده طور نۀ دي شوي ـ د تهېټر او سټېج ډرامو په موجودګۍ کښې پښتو ډرامه په وړاندې بوتلو کښې د رېډیو کردار او برخۀ او د هر چانه سېوا ده ـ خو د رېډیو ډرامې د ټولو نه لوے کمے دا وۀ چې په دې صرف د لیکونکي جذباتي مکالمې او صداکار اوازونه کمالات اورېدونکي د ځان سره ژړوي ، هم دغه وجه ده چې د ټي وي ډرامې ډېر په کم وخت کښې د خلقو توجو ځان پله راوګرځوله ـ په ټي وي ډرامه کښې د ماحول عکاصي د کردارونو کړۀ وړه لباس ، د کردارونو ، ناسته پاسته حرکات ، او سکنات ،

او عمل ، دا ټول دومره موثره او ژوند ته نزدې وې چې ټي ډرامه ئې په کم وخت کښې لوئ مقام ته اورسوله ـ

زمونږ په وطن کښې په کال ۱۹۶۵ کښې د ټېلي ويژن د پروګرامونو شروع وشوه ـ او د ډاکټر اعظم صېب د وېنا مطابق پښتو کښې اولنۍ ټي وي ډرامه "خپل پردي" وه ،ـ دا ډرامه د اردو د يوې ډرامې کانچ کا ګلاس" ترجمه وه ـ چې هدايټر الله خان ايډوکېټ پښتو ته راوړلې وه ـ په پښتو کښې د ټي وي د پاره اولنۍ سلسله واره ډرامه د ښاغلي سېد رسول رسا په ناول خود کشي باندې بنا شوې ډرامه ورکې لارې وه د دې ناول ډرامائي تشکيل ډاکټر اعظم صېب کړې وۀ او دا په کال ۱۹۷۵ کښې په لسو ټوکونو کښې پيش شوې وه ـ په کال ۱۹۷۷ کښې هم ډاکټر اعظم صېب روښانه تيرې نومې سلسله واره ډرامه پېش شوې ده ـ د روښانه تيرې نه پس د ټي وي د پاره چې زمونږ ليکونکو کومې سلسله وارې ډرامې وليکلې د هغې لنډه غوندې پېژنګلو دا رنګې ده ـ محمد افضل رضا صېب نوې منزل احساس ، تتې ډېوې ، مشال ، کږي لارې ، دنګې څوکې ، انتظار ، سحر ، د ګل افضل خان صېب لارې لاروي ، فقير شهزاده ، ګرداب ، د سعدالله جان برق صېب ورمې ، باور، ديوالونه نافرسان، د خالقداد اومېد صېب دروغ رښتيا،بندونه ، د نثار محمد خان "زول او ډيوه ، شپول ، د نورالبشرنويد ، بريښنا ، سلګۍ ، مېدان ، اسمان، کور ،خاپونه ، بازار ، د همايو هما تندر ، ميم زر ما ټوله زما ، د ډاکټر اعظم اعظم صېب ،ورکې لارې ، روښانه تيارې ، سيوري او ستوري ، ناموس ، زولنې ، سفر ، سمندر ، د همايو همدرد زول ، بې وزله پرهر ، مات ازغي، د سيد فريد الله شاه حساس سيوري ، سترې لارې ، رواج پټ پټونې ـ

د بد قسمتۍ نه د تېرو ديارلسو کالو راهسې د پښتو ډرامه د زوال سره مخ ده ـ سټېج ډرامه چې وړاندې هم په پښتونخوا کښې د نشت برابر وه ـاو اوس ئې هم دغه حال دے ، چې تر لرې لرې پورې ئې څۀ درک نۀ لګي ـ رېډيو او ټيلي وژن چې د پښتو ډرامې ناز وۀ ـ د هغې د تندې حال او د هغې د هسکې غړے شان وۀ ـ هلته هم اوس پښتو ډرامه ، د ډېر ګرنو او مشکلاتو ، سره مخ ده ـ هم دغه وجه ده چې د پښتوډرامې ساګانې په موجوده دور کښې دومره لنډې تنګې شوي دي ي ډېر په ګرانه ئې ګزران ګران دے ـ چرته هغۀ دور چې د رېډيو ډرامې په وخت به خلق په کورونو کښې حجرو کښې رېډيو ته ګېر دچاپېره غوږ غوږ ناست وو ـ د ټي وې ډرامې په وخت به لارې کوڅې شاړې شوې ـ هر کس به د ټي وي وړاندې داسې ناست وۀ چې توجو او فام او يکسوئې به ئې نظر نظر وۀ ـ د ټي وي په ډرامه کښې به داسې ډوب وۀ چې د خپل چاپېر چل نه به نا خبره وۀ ـ هغه حکومتي ادارې چې د ډرامې سرپرستي به ئې کوله او يا د ډرامې په ترقۍ کښې به ئې لوے لاس وۀ هغه رېډيو پاکستان او پاکستان ټېلي وژن وۀ ـ دا دواړه ادارې د تېرو څو کلونو راسې د بجټ د کمي ښکار دي ـ پي ټي وي سره وړاندې هم د پښتو ډرامې د پاره کم وخت وۀ او خو د خوند خبره پکښې دا شوه چې هغه کم او لږ وخت کښې زړې ډرامې ښودلے کېږي ـ نوې ډرامې نشته يا ډېرې کمې دي ـ دغه حل د رېډيو د ډرامې هم دے ـ اوس موجوده حالاتو کښې خو ډرامه نشته يا د نشت برابر ده ـ نو چرته چې ډرامۀ نه وي ـ هلته به عروج څۀ وي ؟

د نړۍ په ډېرو ملکونو کښې د ډرامې سره تړلي هنر مندانو ته حکومتي سرپرستي او مراعات حاصل وي ـ خو زمونږ د ملک فنکار او ليکوال بدقسمتي دا ده چې دلته هغوي سره حکومتي يا سرکاري مرسته د نشت برابر ده ـ دغه وجه ده چې د ډرامې فن کار او ليکوال د خپل فن او ليک سره وفا هم کوي او د ژوند سختو او تنګ دستو سر ه مقابله هم کوي ـ دغه مشکلات او ګرانۍ چې نور خلق ګوري نو هغوي دې فن پله راتلل خپله خود کشي ګڼي ـ ډرامه د نشت برابر کېږې ـ د ډرامې سره تړلے هنر مندان د مالي ګرانو سره مخ دي د حکومتي ادارو هم د پخوا هغه توجو نشته کومه به چې وه ـ د ډرامې زوال خو به وي ـ

نوي ليکوالو او فنکارانو او ډريکټرانو د پاره داسې چرته مناسب ځاے نشته چې دوي د ډرامې حقله ذده کړه وکړي ـ هم دغه وجه ده چې موجوده دور کښې د ډرامې ښۀ ليکوال او فنکاران د نشت برابر دي ـ د پښتو د ډرامې د زاول يوه غټه وجه دا هم ده ـ

پخوا به ټي وي ډرامه او رېډيو ډرامه ډېرو پوهو پوهو او زيرکو خلقو کوله ـ کۀ ليکونکي به وو د هغه به ځان له يو ه تجربه وه ـ کارونکي هنرمندانو او فنکارانو به ئې د خپل فن په حواله ښۀ پوهه لرله ـ کېمره ورک ، ايډيټنګ ، او ډاريکټران به ئې د خپل هنر استاذان وو ـ اوس د پرائيوېټ چېنل په برکت هر سړے ليکوال هم دے او ډارېکټر هم دے ـ اداکار هم دے او صدا کار هم دے ـ چرته چې فن دومره سپک شي او د بې قدره هنر مندو لاس ته ورشي هلته بيا د فن زوال يقيني وي ـ ښۀ ډرامه په ښۀ بجټ جوړېږي پرائيوېټ چېنلونه په کم بجټ کښې ډرامې

پورې خنداګانې کوي کم بجټ کښې ډرامه داسې وي لکه چې توکاټو کښې پکوړې پخوي ـ یا په وچه زمکه هیڅ بې هیڅ لامبو وهي ـ یا په پرخه چې منګے ډکوي ـ یا اسمان په کاڼو ویشتل دي ـ د پرائیویټ چېنلو د ډرامې په نوم دغه فضولیات هم د موجوده پښتو ډرامې د زوال یوه غټه وجه ده ـ پښتو ژبه کښې په ډرامه لیکلې شوي مواد هم د نشت برابر دي ـپه پښتو ډرامه باندې ډېر کم لیکل شوي دي ـ نوي کول ته د راهنمائۍ او ذده کړې د پاره داسې مناسب مواد په کتابي شکل کښې نشته ـ چې هغوي ترې راهنمائي حاصله کړي ـ د پښتو ډرامې د زوال یوه وجه دا هم کېدے شي ـموجوده دور کښې پښتو ډرامه د ژوند د حقیقتونو نه ډېره لرې شوې ده ـ او څۀ ته چې په انګرېزۍ کښې ګلېمر وئیلې دي دغه ګلېمر ته ډېر نزدې شوې ده ـ د ډرامې په سکرپټ دومره توجو ورکول کېږي څومره توجو چې په ډرامه کښې په ښکلي ښکلي بنګلو ګاډو او ډېرو نور څیزونو تر یو حده پورې ډرامه کښې خوند کوي ـ یا د ډرامې د ډیمانډ مطابق خوند کوي ـ کۀ د حده زیات شي نو د ډرامې اصل روح پکښې خراب شي د موجوده ډرامې د زوال یوه وجه دا هم ده چې زمونږ موجوده ډرامه د ژوند د حقیقتونو نه ډېره لرې ده ـډرامه ارټ دے خو د کمرشلزم په دې دور کښې ترې پرائیویټ چېنلو د ګټې مشین جوړ کړے دے ـ د چېنل د مالکانو په خوښه د دولس مصالو یو داسې خوراک چې د دنیا ټول فضولیات پکښې وي خو ډرامه پکښې نۀ خو هغه تیارېږي په دغه چېنل وړاندې کېږي او د مشین غوندې رقم ترې اخلي ـ دغه فرمایشي ډرامه او دغه د ګټې سوچ هم موجوده ډرامې ته زیان ورکوي ـ

دا خو یو څو هغه عوامل وو د کومو سره چې ډرامه د زوال سره مخ شوې ده ـ اوس دلته یو سوال د هر هغه چا په ذهن کښې راتلے شي څوک چې پښتو ډرامې سره مینه لري یا ورسره تعلق لري ـ چې دا خبره خو منلې شوې ده چې پښتو ډرامه کمزورے شوي ده خو ایا دا هم داسې په خپل حال کښې پرېږدو که نا د دې د ودیاو پر مختګ د پاره څۀ کوششونه په مونږ فرض دي ـ نو ظاهره ده چې د دې سوال جواب به هم هغه وي کوي چې زما او ستاسو په زړۀ کښې دے ـ چې د پښتو ډرامې د ودې او پر مختګ د پاره پکاره ده چې مونږ انفرادي او قامي طور باندې کوششونه وکړو ـ چې دا خپل بام عروج ته یو ځل بیا ورسوو ـ ځکه چې ډرامه یو ډېر لوے اثر لري ـ د دې زورور اثر د کتونکو او اورېدونکو تر زړۀ پورې رسائي لري ـ پکار ده چې مونږ دومره موثره او مضبوط ارټ د پاره هر هغه ممکن کوششونه وکړو ـ کوم چې د دې د ترقۍ د پاره کېدے شي ـځکه چې پښتو ډرامه زمونږ یو داسي قامي اثاثه ده چې مونږ پرې هر ځاے په هسکه غړے ویاړ کولے شو ـ دلته د یو څو ضروري تجویزونو ذکر زۀ ضروري ګڼم کۀ په دې عمل اوشي نو د پښتو ډرامې ترقي به یقیني شي ـ

- د پښتنو په لوے تاریخي ښار کښې دې د نشتر هال غوندې تاریخي ځایونه جوړ شي ـ او دا خبره دې یقیني شي چې هلته دې په باقاعدګۍ سره د سټېج ډرامه یقیني شي ـ هم دغه ډرامه به زمونږ د دهشت ګردۍ زپلې صوبې د خلقو د پاره د تفریخ یوه ذریعه هم وي او هم دغلته به زمونږه راتلونکي نوي ډرامه خړپوسې هم کوي ـ نوي لیکوال اداکاران او تکنیکي مرسته کونکي به هم دغلته ذده کړه کوي ـ او بیا به دپښتنو ډرامې د پاره خپل دغه تجربه هنر او خدمات په کار راولي ـ او د ډرامې په پرمختګ کښې به خپل کردار په ښۀ طریقې سره لوبوي ـ

- په حکومتي سطح د ټي وي رېډیو او سټېج ډرامو له زیات نه زیات بجټ او فنډ منظورېږې ـ چې د معیاري ډرامې کولو لارې هوارې شي ـ

- د موجوده حکومت ثقافت کي زنده امین غوندې پروګرامونه دي جاري وساتلے شي ـ ځکه چې د فن کار او هنر مندانو مالي مرسته او خوصله افزئې سره هغوي ته د تحفظ احساس کېږې ـ او هم د دغه احساس په بنیاد هغوي خپلې فني زمه دارۍ په ښۀ توګه د پوره کولو کوشش کوي ـ د ډرامې د پر مختګ ټولې زمه وارې صرف په حکومتي ادارو اچول هم مناسب نه دي ـ پکار ده چې په دې حقله په انفرادي او اجتماعي طوګه خپلې زمه وارۍ ترسره کړو ـ په سکلونو کښې کالجونو کښې او یونیورسټو کښې ډرامېټک کلبونه او سوسائیټۍ جوړې شي ـ دا ښۀ فعال او متحرک وساتو چې مسسل او باقاعده سره ترینه ډرامه کېږي ـ هم دا د سکولونو کالجونو ماشومان به سبا د د ډرامې پوهه او هنر مندان وي او د پښتو ډرامې په پرمختګ کښې به خپل خپل کردار لوي ـ

- د ډرامې په حقله تحقیقي کار او چاپ شوي اثار هم پښتو ادب کښې د نشت برابر وي ـ پکار ده چې دغه خوا هم توجو ورکړې شي ـ او د پښتو ډرامې په حواله سره زیات نه زیات تحقیقي کار وشي ـ پښتو ډرامې زیات نه زیات په کتابي شکل کښې چاپ شي ـد ادب او ډرامې مئن ترې استفاده وکړي ـ په اخره کښې دا خبره ضروري ګڼم چې ډرامه کول یو ټیم ورک دے په دې کښې د لیکونکي او فنکار ډاریکټر او نور هنرمندانو مشترکه کوششونه چې راغونډ شي نو هله ښۀ ډرامه جوړېږي ـ کۀ چرې په یوه ډرامه کښې د پورته ذکر شوې شعبو یوه شعبه هم کمزورے وي نو ټوله ډرامه باندې دغه سره بد اثر غورځېږي ـ او ډرامه پرې خرابېږي ـ ښۀ ډرامه کۀ پخوا وه د هغې صرف او صرف یوه وجه وه هغه دا چې د هغې ډرامې سره تړلې هر هنر مند خپل کار ته وخت ورکولو ـ هوم ورک به ئې ورته کولو ـ او خپلې زمه وارۍ به هر چا په ډېر ښې طریقې سره سر ته رسولې ـ د ټولو هنرمندانو دغه خوارۍ او لېونتوب چې به کله رایو ځاے شو ـ نو اورېدونکي به ورته ګوته په خلۀ وو ـ هر خوا به واه واه وو ـ ډرامه به کامیابه وه او هر هنر مند به ئې د خپل فن په اسمان د رڼا په پلوشو کښې مسکې مسکې وو ـ موجوده دور کښې هم د ډرامې فن سره تړلې هر هنر مند خپل فن سره دغسې مینه او خواري کول شروع کړي ـ نو پښتو ډرامه به خپل ورک مقام بیا موندې شي او د سیالو سره سیا کېدې شي۔

ماخذونه او حوالې

1. پښتو ادب کښې کردار نګاري ، د ډاکټر اعظم د پي ایچ ډي مقاله۔
2. قند ډرامه نمبر۱۹۶۰
3. ډرامه، افضل رضا
4. ټماشې، پروفېسر ډاکټر زبېر حسرت
5. پښتو ډرامه(فن پلټنه او کتنه) رشید احمد
6. پښتو ډرامه سل کاله، ګل محمد بېتاب۔

روپۍ

حسینه ګل

زۀ د خپل ټاکلي هدف يعنې روپۍ ته د رسېدو په اخري پړاو کښې وم ـ دغه لپه دمړي به مې هر وخت د خيال په رومال خوارۀ وارۀ پراتۀ وو ـ د هرې ادېلې او دمړي سرته به مې يو ارمان ولاړ وۀ ـ ډېر زر به دا ټول دمړي او ادېلې راجمع کړم نقد روپۍ به شي ـ دې نقدې سپينې پړکېدونکې روپۍ به د خيال په ټال يو کاواکه جوټه راکړه ـ زۀ به ډېر لرې لاړم د خيالي جانان پېښور په ډکو بازارونو کښې به نشه نشه ګرځېدم ـ د شنو بنګړو په لټون خپلې دواړه لېچې به مې د شنو بنګړو نه ډکې ليدې ـ د خپلو بنګړو شړنګا به د سندرو يو جهان ته ورسولم ـ د غزل شهزاده به مې لاس کلک نيولے وۀ ـ زما دواړه اننګي به د شرمه تک سرۀ تښتېدلي وو ـ د ګډاګانو او شړونو ښاپېرۍ به رانه ګېر چاپېره په چورلکونووې ـ او بيا به يو شړنګ شو ـ ما به خپلې سترګې ورپولې زما د جمع کړو ادېلو دمړو جومبک به مې مخې ته پروت وۀ ـ بس د څو ادېلو او څو دمړو کمے پکښې پاتے وۀ ـ ماته لا ډېر محنت کول وو ـ د خپلې نيا د خوا نه به نۀ خوزېدم ـ د نيکۀ بابا همسا به مې هر وخت په هغۀ پسې ګرځوله ـ او د خپل داجي نه خو به داسې تاوېدم لکه د شاتو مچۍ ـ دغه ټولې ادېلې او دمړي ما د دې ټولو نه ترلاسه کړي وو ـ ډېر وختونه ئې له ما خوړلي وو ـ ما په ځان ډېر خوارۀ حرام کړي وو ـ اکثر به مې په ورځ کښې درې ځلور پېرې د محمدي کاکا د اټۍ سېل کښې درې ځلور پېرې د محمد کاکا د اټۍ سېل کولو خو حرام دې شي کۀ دخپلې يوې ادېلې په خرڅ کولو مې زړه کېدو ـ ډېرو څيزونو ته به مې خلۀ کښې هسې اوبۀ راتلې ـ په شونډو به مې ژبه راښکله او کور ته به روانه شوم ـ خپلې وړې ادېلې به مې بيا په تورو ادېلو کښې کښېودلې زما کلک يقين وۀ چې دا ځل به د داجي او نيکۀ بابا د لاس په ادېلو دا هدف پوره شي ـ زما ورته په لاس د هغې شنو بنګړو ته نۀ شو کتلې ـ ډېر په وياړ به ئې وئيل دا مې راته لالا د پېښور نه راوړي دي ـ او دغه د شنو بنګړو سره د پېښور تصور زما د پاره ډېر د ارمان نه ډک وو ـ ولې چې زما لالا نۀ وۀ ـ خو د شنو بنګړو په لاس کول مې يوه پښتو ګرځېدلې وه ـ ما به هره شپه په خوب کښې په خپلو لېچو شنۀ بنګړي ليدل ـ خو چې سحر به د خوبه راويښه شوم ـ نو دخپلو تشو لېچو ارمان به په سترګو سترګو کښې ژړولم ـ زر به مې د خيال د بدلېدلو په غرض خپله دنيا د لاس رېښمنه کڅوړه د ادېلو او دمړو نه راتشه کړه ـ شړنګ شړنګ د دې دمړو شړنګار

به هم ماته د خپلو لېچو د بنګړو ښکاره شوه ـ زۀ به اوتره غوندې شوم خو بيا به مې د ماشوم زړۀ بې واره بې واره درزا په استقامت کړه ـ يو ځل به بيا د دمړو او ادېلو په شمېره بوخته شوم ـ ماته به هر ځل دې شمېرې ډېر خوند راکوۀ ـ په دې کښې زياتې ادېلې زما د نيا د لاس وې ـ د شپې به مې د هغې په پښو زور کولو او چې د هغې د پښو دردونه به څۀ قدرې قلار شو نو هغې به زر د خپل سرپيچک نه کله کله ادېله يا دمړي زما په لاس کښې راکړو ـ په ما به اختر شو ـ زر به مې په خپله پنګه کښې ورګډې کړې ـ د روپۍ په حساب کښې د څو دمړو کمے تر ډېره وخته وۀ ـ دا کمے نۀ پوره کېدۀ زۀ پرې ډېر خفه ومه ـ زما په تصور کښې به هر وخت تکه سره روپۍ پړقېده ـ

خو اخر هغه ورځ هم راغله چې زما لاسو ته هغه نقده روپۍ راورسېده ـ زۀ په دغه ورځ ډېره خوشحاله ومه ـ ماته ښۀ ياد شي په خپله به مې د کلي په بازار کښې د يو دوکاندار نه په ټولو ادېلو او دمړو دغه روپۍ ترلاسه کړې وه ـ اوس چې د شلو بنګړو تصور په حقيقت بدلېدو خو خبر ولې ؟ د وخت سره سره د انسان خواهشات هم بدلېږي ـ اوس د دې نقدې تکې سپينې روپۍ مخ زما د پاره دومره زورور شوے وۀ چې دې روپۍ زما په ژوند کښې يو خاص اهميت راپېدا کړے

وۀ ـ ما يوه بل فېصله وکړه ـ زۀ به دغه روپۍ مدام د
ځان سره ساتم دا به نۀ خرڅ کوم ـ روپۍ
مې په غاړه لکه د تاويز پرته وه ـ
وخت د دې روپۍ سره
په مخه روان وۀ
ـ زۀ په د ي
حقيقت ر سېد لې
وم چې دا روپۍ لکه
زما د ژوند لويه اثاثه وي ـ خو بيا
يوه ورځ زما نه دغه روپۍ چرته بې درکه
شوه ـ ما ډېره وکتله خو په لاس رانغله ـ داسې ده

چې زۀ پرې هډو پوهه نۀ يم ـ زۀ ډېره خفه وم په سرو سترګو ژړېدم ـ د هغې ورکې روپۍ غم زما د ژوند نه لکه د ناسو چاپېره شو ـ ماته داسې ښکارېده لکه چې د دمړو او ادېلو په شمېر او حساب د دې لوئې روپۍ د ورکې غم زما د ژوند د قيمتي اثاثې د ورکېدو غم وي ـ ما به روزانه هاغه ځاے بيا بيا لټوۀ ما به وئيل اوس به مې سترګو ته خپله سپينه روپۍ وپړقېږي خو دا هسې يو خيال وۀ ـ روپۍ چرته وه ـ ما داسې ګڼله لکه د دې روپۍ سره زما د ژوند هره خوشحالي ورکه شوې ده ـ ډېره عجيبه خبره دا وه چې د دې روپۍ د ورکې سره هغه د شنو بنګړو ارمان بيا ژوندے شوے وۀ ـ زړۀ به مې خوږ خوږ درد کوۀ ـ که په لاس راشي نو شنۀ بنګړي به پرې اخلم ـــــــــــــــــــــ ! يوه هيله بيا هم ژوندۍ وه د ورکې روپۍ په لاس راتلل او د شنو بنګړو هيله ـ وخت ددې هيلې سره روان وۀ کلونه تېر شول ـ ـ او بيا يوه ورځ ناڅاپه زما د کور په يوګوټ کښې چرته پټه زما هغه ورکه تکه سپينه روپۍ نيمه نيمه ړنده ړنده زما سترګو شوه ـ ما زر وچته کړه خاورو د دې روپۍ رنګ او ځلا خراب کړي وو ـ خپل هاغه ټول کړاو رامخې ته شو اديله او دمړي ، روپۍ نقدول ،د روپۍ ډېر وخت په مينه ساتل ، شنۀ بنګړي او د روپۍ ورکېدل ـ اُف زما د ژوند څومره کلونه دې روپۍ وخوړل ـ د لېونتوب او د مينې هغه ټولې لمحې مې لکه د نيمګرو ارمانونومخې ته ودرېدل ـ د ادېلو او د دمړو د ډيري په شان ـ خو ډېر زر د دې تصور د لکه د ادېلو او دمړو دانه وانه شو ـ اوس ما په يو مخ خپلې لاس ته راغلې روپۍ ته کتل ـ زۀ دېره غلې وم چپ چاپ ـ زړۀ مې هم ښۀ په استقامت وۀ ـ داسې څۀ شور څۀ غوښا نۀ ښکارېده ـ بس ما په خپلو ګوتو کښې دغه رنګينه روپۍ اړوله را اړوله ـ د تېر ژوند لمحو قطارونه مې مخې ته تلل راتلل ـ اوس د دې روپۍ ارزښت بدل شوے وۀ په دې روپۍ شنۀ بنګړي نۀ کېدل ـ او دا روپۍ په بازار کښې نۀ کارېده ـ

”ښېره“ د پښتو ادب یو فولکوري صنف

سجادژوندون

ادب د ژوند هنداره وي ـ دغه هنداره د اولس د داخل او خارج عمراني ترجماني کوي ـکه چرې وکتې شي نو هسې خو د ادب لمن ډېر فراخه ده خو ولې هر کله چې ارسطو د ادب تعریف ښودلے دے نو ادب ئې یوې دائرې ته رادننه کړې دے ـ د ارسطو په نظر کښې هر هغه لیک چې تخلیق پکښې شامل وي ادب دے ـ خو ولې ځنې ادب داسې وي چې په غېر شعوري ډول مخې راځي هغې ته اولسي ادب یعنې فولکلوري ادب وئیلے شي ـ د دغه اولسي ادب خصوصیت دا وي چې څنګه ژبه په وجود کښې راځي دغسې ورسره سم اولسي ادب هم په وجود کښې راځي ـ کۀ د ارسطو په نزد هر هغه لیک چې تخلیقي وي ادب دے نو زما په خیال چې هر هغه خبره چې جذباتي وي هغه اولسي ادب دے ـ

په دغه اولس ادب کښې متل مخاوره ، روزمره ، چې څنګ شامله وي هم دغسې کنځل او ښېره هم د دغې ادب حصه وي ـ په پښتو ادب کښې تر ننه په متل او مخاوره پوره کار شوې دے خو ولې ښېره یا کنځل چې د انسان جذبات بېداروي او د یو خاص جذباتي کېفت ترجماني کوي چا پرې داسې ښۀ کار نۀ دے کړے ـ غواړم چې د ښېرې په فولکلوري ادب کښې نشاندهي وکړم او د دې اهمیت مخې ته راوړم ـ

ښېره هغه وخت په وجود کښې راځي کله چې د یو انسان جذبات مایوسه شي یا اعصاب ئې د غصې ښکار شي ـنو د دۀ له خلې نه یوه داسې جمله ادا شي چې هغه یوه ادبي جمله وي خو ولې تر ننه ورته شائد چا سوچ نۀ دے کړے ـ انسان په شعوري او جسماني طور غلام دے خو د انسان لاشعور کله هم غلام کېدے نۀ شي ـ دے کۀ په جېل کښې یا پنجره کښې بند کړې او د سختو نه سخته سزا ورکړې خو د دۀ لاشعور ازاد وي باغي وي دے خپل جنګ جاري ساتي او دغه جنګ د لاشعور یعنې د جذباتو نه راوتے هغه جمله وي چې ښېره ورته وئیلے شي ـ کۀ رښتیا خبره شي نو ښېره د رومانیت غوره هنداره ده ـ ولې چې رومانیت انسان ازاد غواړي او ښېره د انسان د لاشعور د ازادۍ دلیل دے ـ شعور مطلبي کېدے هم شي مظلوم کېدے هم شي لالچي کېدے هم شي خو لاشعور یوه معصومه فرښته وي دا کله هم د عقلي خواهشاتو غلام نۀ شي کېدے ـ

ښېره یوه مخاوره یا متل وي چې کله کله په خپل ځان کښې لکه د مخاورې یا متل خپل یو پس منظر راوړي او دغه پس منظر غوره د ادب دے ـ لکه دغه څو ښېرې چې د روزمرې او مخاورې څومره ښکې نمونې دي د بېلګې په طور ئې نمونې پېش کومه ـ

میردن په پښتنه معاشره کښې یو کردار یادېږي چې ځان ته ئې یو جمات جوړ کړے وۀ دغه جمات چې هر څنګه وۀ خو لازمي ده چې شاړ به وۀ او په پښتنه معاشره کښې حجره یا جمات شاړېدل د شرم او د پېغور خبره ده ولې هر کله چې یو څوک چاته د خوارېدو ښېره کوي نو څۀ په دا ډول کوي چې !

- خدامے دې خوار کړه
- خدامے دې کور د مېردن جمات کړه۔

هم دغسې ملا بادر هم یادېږ چې د اووۀ ښاپېرو د ورور سره بدنام شوے وۀ او بیا ئې هغه وژلے وۀ دغې ښاپېرو ملا بادر د ایلم په غر کښې وژلے وۀ بیا۔ هر څو کۀ دا یو دیو مالائي حکایت دے خو ولې په پښتنه معاشره کښې ورته ښېرې خپل مقام ورکړے دے ـ ښېره څۀ په دا ډول ده !

ائي تۀ په ملا بادر واوړې۔

هم دغسې ډېرې ښېرې داسې دي چې یا خو متل دے او یا مخاوره لکه !

- د چا راغلې درله راشه

(یعنې د بل انسان مرګ دې خدامے تاله راولي)

- په چړق سوړ شي

(په چړق سړېدل په معنه په هغه اوبو هلاک کېدل دي کومې چې له اسمانه په شړق سره لکه د دریاب رابهېږي)

- نیمګړے نیمه خوا روان شې

(نېمګړے نیمه یعنې خدامے دې یو ارمان هم پوره مۀ کړه۔)

- په پردو پښو راشې

(په پردو پښو راتلل مطلب مړ کېدل دي چې چې انسان دې په کټ کښې راوړي)

- مور دې سر ته کښېنه

(يعنې مړ شې چې مور درته وژاړي)

- په لېونو سپو مات شې

(په لېونو سپو ماتېدل هم مرګ دے هم لېونے کيدل دي)

- خونه دې ړنګه شه

(خونه ړنګېدل يا خو بدرنګېدل دي يا مړ کېدل دي)

- په خپله تُوره ووهلې شې

(يعنې چې بل انسان په مرګ کښې ککړ نهٔ شي)

- په ځوانۍ راونړېږې

(په ځوانۍ کښې مړ شې)

- په ځان اخته شې

(په ځان اخته کېدل يا خو په بيمارۍ اخته کېدل دي يا د ځانه جنسي لذت اخستل دي چې د تباهۍ سبب دے)

هم دغسې کهٔ دا ښېره مونږه وګورو نو د ادب په نورو اصنافو کښې ئې هم ځان ځاے کړے دے ـ لکه دا شعرونه چې !

خوشحال خټک:

د هغې شاعر دانې وشه په ژبه

چې د شعر دردانې پلوري په مال

فضل سبحان عابد

خدايه ور په غاړه کړې ټوپک ورته د ټول عمر

څوک چې قلم نهٔ پرېږدي زما د پښتنو سره

هم دغسې د پښتو ټپه هم يو شمېر داسې ټپې لري چې پکښې د ښېرې ذکر شوي وي او خپل يو فولکوري خواږهٔ لري لکه دا ټپې!

د پلار ئې ګډې بزې مړې شه

چې وړه لور ئې له ورغومې خلاصه شينه

ثانګې نرۍ ئې لکه لښته

مور دې ړنده شه چې په تا اوبهٔ راوړينه

په اباسين دې خداے لاهو که

چې دې په مخ د زمکې نهٔ وينم لاليه

سُورے سُورے په ګولو راشې

د بې ننګۍ اواز دې را مهٔ شه مئينه

خیرنې جامې

ایازالله ترکزے

نن د مېمونۍ سکول ته د تلو زړهٔ نهٔ وو، خو سبق سره ئې دومره مینه وه ، که هر څومره ئې زړهٔ نهٔ منله خو بیا هم سکول ته لاړه، څنګه چې په سکول داخله شوه، اسمبلي شروع وه، ټولې جینکۍ په قطارونو کښې ولاړې وې ـ دَ هر یو کلاس جینکۍ په یو یوطرف ولاړې وې، تلاوت کېدهٔ، دَ تلاوت نه پس قومي ترانه ووئیلې شوه او بیا ورپسې دعا اوشوه ـ د دعا نه پس هېڅ مس ووئیل چې ټولې جینکۍ په خپل خپل ځائے اودرېږئ، چې صفائي چېک کړو۔ هېڅ مس په یو یو قطار ګرځېده او دَ یوې یوې ماشومې جامې ، نوکونه، بوټان یا چپلې او وېښتهٔ ئې کتل ـ مېمونه خپل کلاس فېلوسره په قطار کښې ولاړه وه، هېڅ مس لا دې ته نهٔ وه رارسېدلې، مېمونۍ چې خپلو جامو ته وکتل نو په لاسونو ئې وڅنډلې خو په څنډلو چرته کېدهٔ، ځکه چې خیري ورباندې کلک نښتے وو ـ مېمونۍ ته چې پته ولګېده چې دا خو په څنډلو نهٔ کېږي نو اول ئې غلې غوندې هېڅمس ته وکتل چې کوم ځائے سره ده او بیا ئې خپله لمن په دواړو خپو کښې ګېره کړه چې هېڅ مس ته نهٔ ښکاري او داسې ناجانه شان ودرېده ـ خو چې کله هېڅ مس مېمونۍ ته راورسېده او مېمونۍ ته ئې وکتل نو اول خو لګه شان مُسکۍ شوه او بیا ورله غصه وراغله، مېمونه ئې دَ مټ نه ونیوه، وې جقوله، راوئې جقوله او ورته ئې وئیل چې ”تا پرون هم په دې جامو وهل خوړلي دي، نن بیا هم په دې جامو کښې راغلې ئې، تاته ما پرون وئیلي نهٔ وهٔ چې سبا به په صفا جامو کښې راځئ ، تهٔ لکه چې په خبره نهٔ پوهېږې، شابه لاس اُونیسه ” هېڅ مس اول په یو لاس دوه چُوکې ووهله او بیا ئې په بل لاس دوه ګزاره ووهله، مېمونه په ژړا شوه، خو دَ هېڅ مس دَ وېرې ئې دننه دننه سلګۍ وهلې، مېمونه دومره لویه جینۍ هم نهٔ وه، ټول عمر به ئې اُووهٔ (۷) کاله وهٔ او په دریم کلاس کښې وه ـ نرم او نازک لاسونه ئې وهلو سره چرته عادت وو ـ چې اسمبلي او دَ صفائې چیک نه پس ټولې جینکۍ خپل خپل کلاسونو ته لاړې او مېمونه هم خپل کلاس ته په سلګو سلګو لاړه ، دَ کلاس مس ورته سبق ښودلو خو مېمونه ډېره خفه او اُورکه اُورکه ناسته وه او سبق ته ئې هېڅ توجه نهٔ وه، دَ کلاس مس ورباندې نظر پرېوتهٔ او مس مېمونۍ له خوا ته وراغله او په دلاسه ئې ورنه تپوس وکړو چې ” مېمونۍ بچې مور ته دې وایه چې صفا جامې درکوي او بیا دې سکول ته رالېږي، نو بیا به دې هڅو مس نهٔ وهي، دا ستا درېمه ورځ ده چې روزانه وهل خورې ”

مېمونۍ چې دَ مس خبرې واورېدې نو بیا په سلګو شوه او دا ځل داسې په سلګو شوه چې د سلګو دَ اُدرېدو ئې حال نهٔ معلومېدهٔ دَ کلاس مس ئې چې دَ مېمونۍ دا حال وکتو نو ډېره پرې خفه شوه او دَ کلاس نه ووتله او نېغه هېڅ مس پسې لاړه او دَ مېمونۍ ټول حال ئې ورته بیان کړو هېڅ مس هم دغه ساعت راروانه شوه او مېمونۍ له راغله، مېمونۍ سره کېناسته او هم دَ کلاس مس په شان ئې ورته ووې چې ”مور ته وایه کنه چې پاکې جامې درکوي او بیا سکول ته راځه دا درېمه ورځ ده چې تهٔ هم په دې خیرنو جامو کښې راځې او وهل خورې، خو صفا جامې اچوه کنه سبا چې راځې نو مور ته اُووایه چې اول ماله پاکې جامې راکه، هله به سکول ته ځم، ګني بیا ما په سکول کښې مس وهي، پوهٔ شوې کنه ” او دې خبرو سره ئې دَ مېمونۍ په سر لاس راښکو ـ لاس راښکلو سره مېمونۍ په سلګو سلګو کښې ووئیل چې ”زهٔ مې مور ته هره ورځ وایم، خو هغه پرته وي او ماله جامې نهٔ راکوي ” هېڅ مس چې دَ مېمونۍ دا خبره واورېده نو ورته ئې ووئیل چې ” راځه چې زهٔ نن ستا مور سره ملاؤ شم چې دا ولې تاله پاکې جامې نهٔ درکوي چې ستا دروغ رشتیا معلوم شي ” ـ اول ئې تپوس وکړو چې دَ مېمونۍ څوک په کلاس کښې کلي واله شته ؟ خو چا هم اواز ورنهٔ کړو او هم دغه شان مېمونۍ او هېڅ مس دَ سکول نه دَ کلي په طرف راروانې شوې، هېڅ مس مېمونۍ ته ووئیل چې ” تهٔ وړاندې شه، زهٔ درپسې یم، ځکه چې ماته خو ستاسو کور نهٔ دې معلوم ”ـ

مېمونه وړاندې وه او هېڅ مس ورپسې وه چې لګ څهٔ مزل ئې وکړو نو یو کلي ته نزدې شول او چې کوم وخت کلي ته رسېدو کښې شونو مېمونۍ لاره بدله کړه، دَ کلي سره خوا کښې په بل طرف روانه شوه، هېڅ مس ترینه تپوس اوکړو ، ”ستاسو کور چرته دے ؟ ” مېمونۍ هېڅ جواب ورنهٔ کړو ، دَ هېڅ مس ئې دا خیال راغلو چې کېدے شي مور ئې په پټو کښې دې وخت کښې کار کوي، په مېمونۍ ئې بیا هېڅ غم غرض ونهٔ کړو او هم دغه شان ورپسې روانه وه، مېمونۍ دَ پټو په پوله پوله روانه وه او بیا دَ پټو نه ووتله او یوې شړې ډېرۍ طرفته روانه شوه، هېڅ مس ورته حېرانه وه، خو هېڅ ئې نهٔ وئیل چې اخر مېمونه په یوې هدیرې ورغله او چې څنګه هدیرې ته ورسېده نو هم په وړومبنو قبرونو کښې یو قبر ته اول اُودرېده، (هېڅ قسمه کاڼي ورباندې نهٔ وو صرف خاوره ورباندې پرته وه) مېمونه لږ ساعت دَ پاره ولاړه وه، هېڅمس هم ورسره حېرانه ولاړه وه او بیا مېمونۍ په جق سره په ګونډو کېناسته او په سلګو سلګو په قبر ورسملاسته او په وړو وړو سلګو ئې په نیمه نیمه ساه کښې وئیل، ”مورې پاڅه کنه، ماله پاکې جامې راکه، زما جامې خیرنې دي او ما هره ورځ په سکول کښې مس وهي، تهٔ پاڅه کنه مورې ، مورې تهٔ ولې نهٔ پاڅې دا وګوره ماسره مس هم راغلې ده ” ـ

غیر مادی ثقافت اور اقوام متحدہ کی ۲۰۰۳ کا کنونشن

سیدمحمدسلیم

اقوامتحدہ کے ممبر ریاستوں کے اسرار پر UNESCO نے غیر مادی ثقافتی ورثہ کو محفوظ بنانے کے لیے ایک کنونشن پاس کیا جو کے 17 اکتوبر 2003 کو وجود میں آیا۔ اب تک اس کنونشن کی 171 ممالک توثیق کر چکے ہیں۔ اس کنونشن کا بنیادی مقصد غیر مادی ثقافتی ورثہ کو محفوظ بنانا، اس کی اہمیت کے بارے میں مقامی، قومی اور بین الاقوامی سطح پر لوگوں میں شعور بیدار کرنا اور اس کو محفوظ بنانے کے لیے بین الاقوامی امدادکو یقینی بنانا ہیں۔ اب سوال پیدا ہوتا ہے کہ غیر مادی ثقافتی ورثہ کیا ہے۔

غیر مادی ثقافتی ورثہ یعنی Intangible cultural heritage (ICH) وہ اعمال، نمائندگی، تاثرات اورتعلیمات ہیں جوکہ کسی علاقے میں نسل در نسل منتقل ہوتے رہیں ہو۔ ساتھ ساتھ اُس علاقے کے لوگ مسلسل اس کی تخلیق اور اس کو تبدیل کرتے رہیں ہو۔ اس تخلیق اور تبدیلی کا وہاں کے ماحول، فطرت اور تاریخ پر منحصر ہیں۔ غیر مادی ثقافتی ورثہ کے عناصر صرف اور صرف فعل حال میں موجود عناصر ہوتے ہیں۔ UNESCOکے کنونشن 2003 کے مطابق ماضی کے وہ تاثرات جو حال میں نہیں ہیں وہ ہمارا تاریخی ثقافت تو ہے لیکن غیر مادی ثقافتی ورثہ میں شمار نہیں ہوتا۔ غیر مادی ثقافتی ورثہ وہ ہے جو موجودہ زمانےمیں لوگ اس کواپنے ثقافت کا حصّہ تسلیم کرتے ہو۔

1972 کے ورلڈ ہریٹیج کنونشن اور ICH 2003 کنونشن میں کیا فرق ہے۔ 1972 کے ورلڈ ہریٹیج کنونشن قدیم عمارات، ثقافتی و قدرتی مناظر جن کی ایک عالمگیر حثیت اور اقدار ہو ، سے متعلق ہے۔ان کی شناخت اور محفوظ بنانے میں علاقے کے لوگوں کو شامل کیا جاتا ہے۔ ICH 2003 کنونشن تمام اعمال، نمائندگی، تاثرات ہنر اورتعلیمات سے متعلق ہے جو کہ اُس کے لوگ ان تسلیم کرتے ہو۔ اس کنونشن میں بھی ICHکی شناخت اور محفوظ بنانے میں علاقے کے لوگوں کو شامل کیا جاتا ہے۔

UNESCO کا 2003 ICH کنونشن میں5 بڑے دائرہ کار ہے جس میں غیر مادی ثقافتی ورثہ کا احاطہ ہوتا ہے۔ وہ ہیں

1۔ زبانی روایات اور تاثرات 2۔ لطیفہ فنون 3۔ رسومات، میلے اور سماجی روایات 4۔ قدرت اور کائنات سے متعلق 5۔ مصنوعات ثقافتی

UNESCO کا 2003 ICH کنونشن کے کُل 40 دفعات (ارٹیکلز) ہیں۔ وہ ہیں........ ارٹیکل 1 – یہ ارٹیکل کنونشن کے اغراض و مقاصد کو بیان کرتا ہے۔

ارٹیکل 2 – یہ ارٹیکل کنونشن کے تعریف اور دائرہ کار کو واضع کرتا ہے۔

ارٹیکل 3 – یہ ارٹیکل کنونشن کا دوسرے بین الاقوامی اداروں کے ساتھ تعلق سے متعلق ہے۔

ارٹیکل 4 – یہ ارٹیکل اس کنونشن کی جنرل اسمبلی سے متعلق ہے۔

ارٹیکل 5 – یہ ارٹیکل غیر مادی ثقافتی ورثہ کی حفاظت کےلیے بین الحکومتی کمیٹی سے متعلق ہے ۔

ارٹیکل 6 – یہ ارٹیکل کمیٹی کی ممبر ریاستوں کی الیکشن سے متعلق ہے ۔

ارٹیکل 7 – یہ ارٹیکل کمیٹی کی سرگرمیوں سے متعلق ہے.

ارٹیکل8 – یہ ارٹیکل کمیٹی کی کام کے طریقہ کار کے متعلق ہے.

ارٹیکل 9 – یہ ارٹیکل مشاورتی آرگنایزیشن کی منظوری سے متعلق ہے.

ارٹیکل 10 – یہ ارٹیکل UNESCO کی سکریٹریٹ سے متعلق ہے.

ارٹیکل 11 – یہ ارٹیکل ریاستی اداروں کی کردار سے متعلق ہے.

ارٹیکل 12 – یہ ارٹیکل فہرست، تعلقہ (inventories) سے متعلق ہے.

ارٹیکل 13 – یہ ارٹیکل سیف گارڈنگ کے حوالے سے کچھ مذید اقدامات سے متعلق ہے.

ارٹیکل 14 – یہ ارٹیکل تعلیم، آگاہی اور استدادکار بڑھانے کے حوالے سے متعلق ہے.

ارٹیکل 15 – یہ ارٹیکل کمیٹی، گروپ اور افراد کی شمولیت سے متعلق ہے.

ارٹیکل 16 – یہ ارٹیکل نمائندگان کی فہرست سے متعلق ہے.

ارٹیکل 17 – یہ ارٹیکل اُن غیر مادی ثقافتی ورثہ کی فہرست سے متعلق ہے

جن کو فوری تحفظ کی ضرورت ہے.

ارٹیکل 18 – یہ ارٹیکل غیر مادی ثقافتی ورثہ کی تحفظ کےلیے مختلف، پروگرام، پروجیکٹ اور سرگرمیوں سے متعلق ہے .

ارٹیکل 19 سے 24 تک بین الاقوامی تعاون اور امداد سے متعلق ہیں.

ارٹیکل 25 سے 28 تک غیر مادی ثقافتی ورثہ کی فنڈز سے متعلق ہیں.

ارٹیکل 29 اور 30 ریاستی اداروں اور کمیٹی کی رپورٹس سے متعلق ہیں.

ارٹیکل32 – یہ ارٹیکل اس کنونشن کی توثیق ، قبولیت اور منظوری سے متعلق ہے.

ارٹیکل33 – یہ ارٹیکل ممبر اراکین کی اس کنونشن سے الحاق سے متعلق ہے.

ارٹیکل34 – یہ ارٹیکل اس کنونشن کیقابل عمل ہونے اور لاگو ہونے سے متعلق ہے.

ارٹیکل35– یہ ارٹیکل اُن دفعات سے متعلق ہے جو صرف وفاقی اور غیر وحدانی آئینی نظام والے ریاستوں پر لاگو ہوتے ہیں.

ارٹیکل36– یہ ارٹیکل اس کنونشن پر مذمتی قراردادوں سےمتعلق ہے.

ارٹیکل37– یہ ارٹیکل ڈائریکٹر جنرل کی امانتداری کی سرگرمیوں سے متعلق ہے.

ارٹیکل38– یہ ارٹیکل کنونشن میں ترامیم سے متعلق ہے.

ارٹیکل39– یہ ارٹیکل کنونشن کی وفیشل زبانوں سے متعلق ہے.

ارٹیکل40– یہ ارٹیکل اس کنونشن کی اقوام متحدہ میں رجسٹریشن سے متعلق ہے.

اٹھارویں ترمیم کے بعد فن اور ثقافت کے حوالے سےتقریباً تمام اُمور مرکز سے صوبوں کو منتقل ہوگئے۔ خیبر پختون خوا صوبے کا غیر مادی ثقافتی ورثہ کا ذیادہ تر حصّہ غیر رسمی ہے جو کہ کسی دستاویز ی شکل میں موجود نہیں۔ ان غیر مادی ثقافتی عناصر کی شناخت، دستاویزی شکل،فروغ اور ان کی تحفظ صوبے اور بلخصوص صوبائی کلچر ڈائریکٹریٹ کی ذمہ داری ہے۔ ان تمام کاموں میں UNESCO 2003 convention کے مطابق علاقے کے عوام کی شمولیت نہایت ضروری ہے۔

صوبائی کلچر ڈائریکٹریٹ پشاور نے صوبے کے ان تمام غیر مادی ثقافتی عناصر کو دستاویزی شکل دینے پر کام شروع کیا ہے۔ اس کام کو کرنے کےلیے مختلف حصّوں پر مشتمل ایک منصوبہ بنایا ہےجس میں موجودہ انسانی ذرائع کو بروے کار لایا جائے گا۔ صوبائی کلچر ڈائریکٹریٹ کی شبعّہ ریسرچ اینڈ ڈاکومنٹیشن ان غیر مادی ثقافتی ورثہ کی دستاویزی شکل دینے کی ذمہ داری ہےجس کے ساتھ ساتھ ان غیر مادی ثقافتی عناصر کے ویڈوز اور تصاویر ی شکل میں محفوظ کرنا شعبّہ نیو میڈیا کی ذمہ داری ہے جس پر کام کا آغاز ہو ۔

صوبائی کلچر ڈائریکٹریٹ پشاور نے صوبے کے اُن تمام ہنرمند لوگوں کی اندراج اور ان کی معلوماتی دستاویز بنانا بھی شروع کیا ہے جو ثقافتی ورثے کے ساتھ منسلک ہیں اس نظام کے تحت وہ لوگ جو ثقافتی مصنوعات ، بصری فن، ادب، فنون لطیفہ اور روایتی کھانوں سے وابطہ افراد کی اندراج کی جا رہی ہیں۔ اس کا مقصد ثقافتی ورثے کے ساتھ منسلک افراد کا درست حجم معلوم کرنا ہے تاکہ مستقبل میں ان ترقی کے لیےکسی بھی حکمت عملی میں کوئی کمی نہ رہ جائے۔

ضلع سوات کی تحصیل کالام میں بولی جانے والی گاؤری اور دوسری والی زبانیں

محمد زمان ساگر

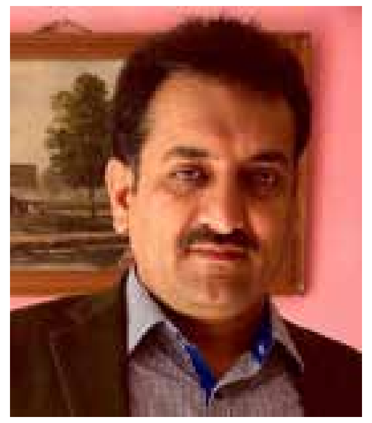

کالام کوہستان، یہ نام انتہائی شمال میں واقع صوبہ خیبر پختونخوا کے ضلع سوات کے علاقے کو دیا گیا ہے، جس میں کالام اور اس سے آگے کے علاقے شامل ہیں. شمال میں اس کی سرحدیں چترال اور گلگت ایجنسی سے ملتی ہیں. مشرق میں، چند پہاڑی راستے وادی کندیا کی طرف جاتے ہیں جوکہ آباسین کوہستان میں ہے. اس طرح کے پہاڑی راستے مغرب میں دیر کوہستان کے تھل اور لاموتی دیہاتوں کی طرف بھی جاتے ہیں. کالام اس گاؤں کا نام ہے جوکہ اتروڑ اور اوشو کے دریاؤں کی سنگم پر واقع ہے، جو مل کر دریائے سوات بناتے ہیں. کالام کوہستانی لوگوں نے ضلع سوات کے بالائ علاقوں میں سے زیادہ علاقوں پر قبضہ کیا ہوا ہے. جبکہ کچھ بالائ پہاڑی علاقوں میں کالامیوں کی بجائے گوجر لوگ آباد ہیں. جوکہ اپنی زبان گوجری بولتے ہیں.

موضع کالام سطح سمندر سے تقریباً ۷۰۰۰فٹ کی بلندی پر واقع ہے. کالام پر مانکیال چوٹی کے مناظر کا غلبہ ہے، کالام کے مشرق میں، اور کچھ زیادہ فاصلے پر فلک سیر کی چوٹی واقع ہے. فلک سیر اور مانکیال کی چوٹیاں تقریباً ۲۰۰۰۰فٹ بلند ہیں.

دیر کوہستان، جوکہ ضلع دیر میں واقع ہے، یہ علاقہ بھی صوبہ سرحد میں شامل ہے. چترال کی سرحد اسکی شمال میں ہے، سوات مشرق میں، افغانستان اور باجوڑ مغرب میں، اور ملاکنڈ اسکے جنوب میں واقع ہے. دیر کے کوہستانی لوگ اسکے شمالی علاقوں میں آباد ہیں، جوکہ وادئ پنجکوڑہ کا بالائ علاقہ ہے. ایک جیپ روڈ جوکہ لاموتی سے اتروڑ کو پہاڑوں کے اوپر سے ہوتی ہوئ ملاتی ہے.

کالام کے لوگوں کی اکثریتی زبان گاؤری ہے، جوکہ صوبہ خیبر پختونخوا اور شمالی علاقہ جات کی ان تیس زبانوں میں شامل ہے جو ان دشوار گزار پہاڑی علاقوں میں بولی جاتی ہیں۔ اس زبان کو مقامی لوگ کوہستانی کہتے ہیں۔ اس کے بولنے والوں کو بھی کوہستانی کہا جاتا ہے۔ کوہستان کے معنٰی فارسی زبان میں ”پہاڑی زمین“ کی ہے۔ اس زبان کو چترالی لوگ بشقاریک کہتے ہیں۔ کچھ کتابوں میں اس زبان کو کالام کوہستانی، گاروی، گاؤری، دیروالی، دیری، دیر کوہستانی بھی کہا گیا ہے۔

یہ زبان ہند یورپی زبانوں کی ہند آریائی شاخ سے تعلق رکھتی ہے۔گاؤری اور اس سے ملتی جلتی کچھ دوسری زبانوں کو دردی زبانیں بھی کہا گیا ہے۔ اس گروہ میں توروالی، آباسین کوہستانی، دامیلی، پلولا، شینا، کلاشا اور کھلکوٹی شامل ہیں۔

500 سال قبل مسیح میں سنسکرت زبان کے عالم پانینی نے اس زبان کو گاؤری یا گاؤرائیوئی کہا ہے۔ وہ کہتے ہیں کہ یہ زبان سوات اور دیر کے دریائے پنجکوڑہ کے کنارے آباد لوگوں کی زبان ہے۔ ان کی یہ کتاب دنیا کی پہلی گرامر کی کتاب مانی جاتی ہے۔

اس سے بھی پہلے ”رگ وید“ جوکہ ہندوؤں کی مقدس کتاب مانی جاتی ہے اس میں گاؤری زبان کا ذکر موجود ہے۔ اس کتاب میں بھی اسے گاؤری یا گاؤرائیوئی جیسے الفاظ سے موسوم کیا گیا ہے۔

اس علاقے کی دوسری زبانوں میں اہم زبان گوجری ہے۔ یہ زبان کالام کے چند دیہاتوں جیسے انکر اور مکر کھار کے علاوہ وادی اوشو میں کھلگل اور پلوگا میں بولی جاتی ہے۔ گوجری زبان بولنے والے اکثریتی لوگ گجر گبرال میں آباد ہیں۔

اس کے علاوہ کالام میں ملاخیل قبیلے کے لوگ پشتو بولتے ہیں۔ قشقاری لوگ کھوار یا قشقاری بولتے ہیں۔ اس کے علاوہ آباسین کوہستانی اور توروالی بولنے والے بھی یہاں آباد ہیں جو اپنی اپنی زبانیں بولتے ہیں۔

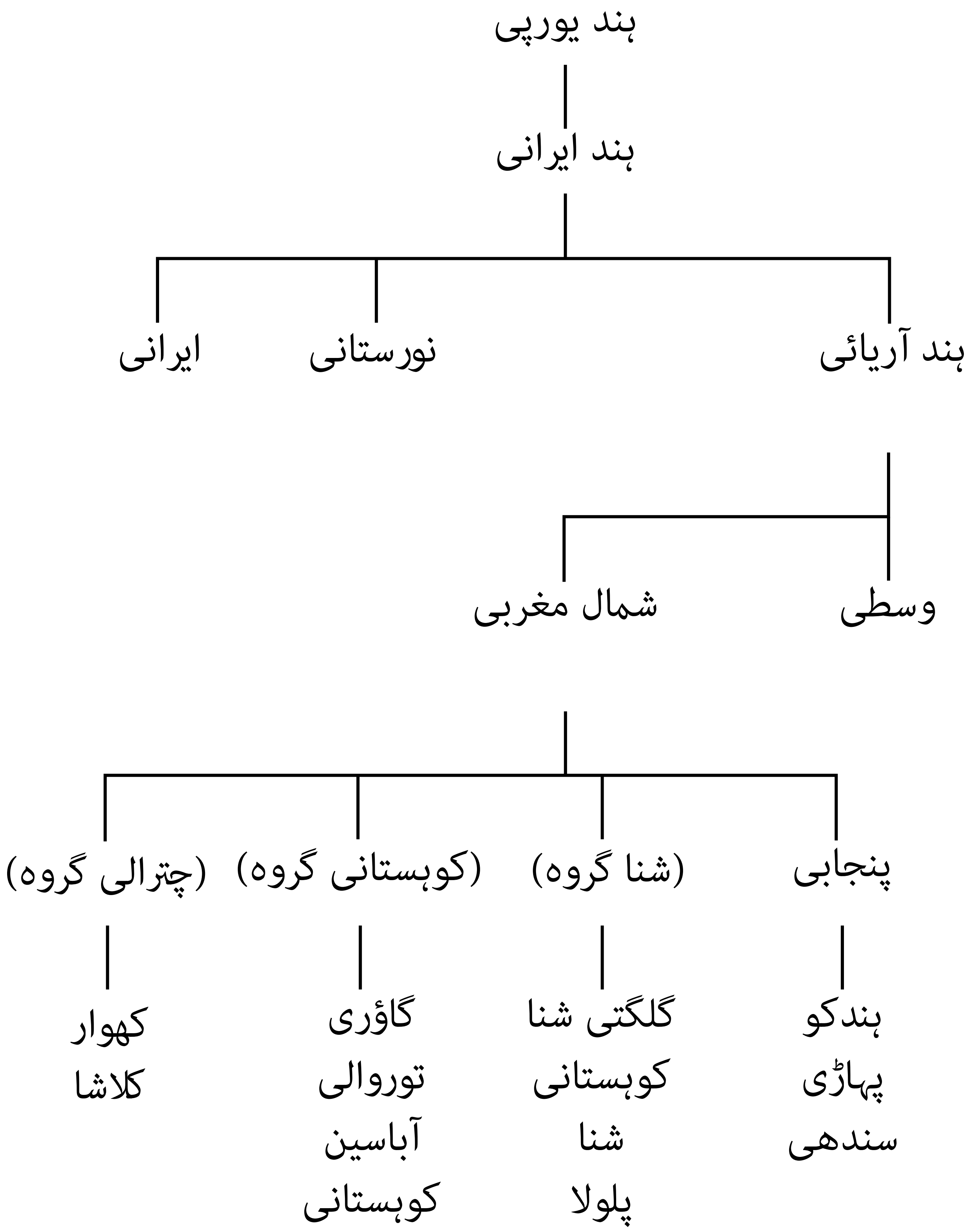

گاؤری زبان کا لسانی شجرہ

چھوٹی زبانوں میں ادب کی تخلیق

زبیرتوروالی

کسی بھی زبان کے لئے چھوٹی یا بڑی کی اصطلاح استعمال نہیں کی جاتی۔ کسی بھی زبان کے بولنے والوں کی تعداد ذیادہ یا کم ہوسکتی ہے۔ ہمارے ہاں چونکہ معدومی کے خطرے سے دوچار ان زبانوں کے لئے کوئی یک لفظی اصطلاح موجود نہیں جن کے لئے انگریزی زبان میں endangered کا اصطلاح استعمال کیا جاتا ہے۔ لہٰذا لفظ ‘چھوٹی ’ میں نے ان زبانوں کے لئے استعمال کیا ہے جن کو معدومی کا خطرہ لاحق ہے اور پاکستان میں ان زبانوں کے بولنے والے پسماندہ، کمزور اور کم تعداد میں ہیں۔

کئی لائق فاضل احباب ایسی زبانوں کے لئے ‘لہجے ’ کا اصطلاح استعمال کرتے ہیں۔ اس کے لئے وہ اپنی دلائل دیتے ہیں جن میں ان زبانوں میں ‘ادب ’ کا نہ ہونا یا ان میں لکھنے کا رواج نہ ہونا سرفہرست ہوتے ہیں۔ یہ دونوں دلائل ناقص ہیں۔ ادب کا دائرہ صرف لکھے ہوئے ادب تک محدود نہیں ہوتا۔ یہ زبانی روایات پر بھی مشتمل ہوتا ہے۔ اسی طرح ان زبانوں میں تحریر کی کوئی رسم نہ ہونا یقیناً ان زبانوں کا قصور نہیں۔ اسی طرح کی ایک عامیانہ دلیل یہ دی جاتی ہے کہ یہ ساری زبانیں کسی ایک زبان کے ذیلی لہجے ہیں۔ اس دلیل کو اگر صحیح مان لیا جائے تو دنیا کی ساری زبانیں لہجے ہی ہوگئیں کیوں کہ یہ ساری زبانیں کسی ایک زبان کی ہی شاخیں ہیں۔

ماہرین لسانیات اس سلسلے میں ہماری مدد کرسکتے ہیں۔ ان کے نزدیک کسی ایک زبان کی ایک سے زیادہ لہجے ہوسکتے ہیں۔ یہ لہجے تب کسی ایک زبان کے ہی ہوں گے جب ان مختلف لہجوں کے بولنے والے آپس میں گفتگو کرتے وقت ایک دوسرے کو سمجھنے کے لئے کسی دوسری زبان کا سہارا نہ لیں۔

اگر ایک لاہوری اور پوٹھوہاری جب آپس میں گفتگو کرتے ہیں اور ایک دوسرے کو سمجھنے کے لئے کسی اور زبان کا سہارا نہیں لیتے تو وہ ایک ہی زبان پنجابی کے مختلف لہجے بولتے ہیں۔ اسی طرح اگر ایک پشاوری پختون کابل کے پختون کی زبان کو سمجھتا ہے تو دونوں کے لہجے ایک ہی زبان پشتو کے ہوں گے۔

اور اگر یہ کہا جائے کہ ان زبانوں میں ‘اعلی ادب ’ پیدا نہیں ہوا ،لہٰذا یہ زبانیں لہجے قرار دی جائیں۔ اسی جائزے سے تو اردو بھی شاید زبان ہونے کا درجہ کھودے۔ اردو ابھی تک وہ علمی حیثیت حاصل نہیں کرسکی جو انگریزی، ہسپانوی، جرمن، فرانسیسی، فارسی، عربی یا روسی زبان نے حاصل کی ہے۔ ماضی میں اردو میں اعلیٰ اور فکری ادب پیدا ہوتا تھا لیکن جوں ریاستی سطح پر اردو کو بھی دوسرے کئی قومی امور اور بیانیے کی طرح ‘اسلامیا ’ گیا تو یہ آہستہ آہستہ محدود ہوتی گئی۔ جدید فکری زوایے کو اب اردو میں بیان کرنا کافی مشکل لگتا ہے۔ تاہم خوش ائند بات یہ ہے کہ چند ایک لکھاری اب اردو میں جدید فکر کو بیان کرنے کی کوشش کرتے ہیں۔

اردو میں بے شک اچھا افسانہ اور شاعری لکھی گئی ہیں مگر اعلی نثر اب بھی ناپید ہے۔ ماضی میں البتہ سبط حسن اور علی عباس جلالپوری جیسے جید حکما نے اچھی کوشش کی ہیں۔

زبان ابلاغ کا ذریعہ بھی ہے، انسانی تاریخ کو محفوظ اور اگلی نسلوں کو منتقل کرنے کا وسیلہ بھی ہے۔ اسی طرح یہ انسانی ثقافت اور علم کو محفوظ بھی کرتی ہے اور اگلی نسلوں تک بھی پہنچاتی ہے۔ یہ سیاسی و معاشی طاقت کو دوسروں پر لاگو کرنے کا ذریعہ بھی بن جاتی ہے۔

زبان کا عام حصّہ تو بولنا ہے۔ اس کا اہم ترین حصّہ اس کی تحریر ہے۔ والٹئیر نے کہا تھا زبانی الفاظ اڑ جاتے ہیں جبکہ تحریر شدہ الفاظ امر ہوجاتے ہیں۔ اگر ماقبل مسیح کے یونانی دانشوروں کی افکار کو تحریر نہ کیا جاتا تو انسانی علم کی آج یہ ترقی نہ ہوتی۔ اگر ہومر کی الیڈ اور اڈوسیی کو تحریر نہ کیا جاتا تو بعد کا انسان ان خزانوں سے محروم ہوجاتا۔ یا پھر غار کا قدیم انسان غاروں میں نقشے نہیں بناتا یا قدیم انسان چٹانوں پر، مٹی اور ہڈی کے پلیٹوں پر نقش نگاری نہیں کرتا تو آج ہم اپنی تاریخ سے ہی محروم ہوجاتے۔

پاکستان میں کل ستّر کے قریب زبانیں بولی جاتی ہیں۔ یونیسکو کے مطابق ان زبانوں میں ستائیس زبانیں معدومی کے خطرے سے دوچار ہیں۔ ان زبانوں کو لکھا جاتا ہے نہ تعلیم میں استعمال کیا جاتا۔ ان قومیتوں کی نئی نسلیں ان زبانوں کو اصل صورت میں نہیں بول سکتیں۔ یہ نسلیں اب اپنی ان زبانوں کی روایات بھول چکی ہیں۔

مگر یہ صورت حال ان زبانوں کو کمتر نہیں بناتی۔ یہ حالت ریاستی سطح پر لسانی اور ثقافتی تنوع سے روا رکھے گئے روئیّے سے بنی ہے۔

اس کی وجہ یہ نہیں کہ ان زبانوں میں علم و ادب مفقود ہیں۔ ان زبانوں کی اپنی شاعری ہے، افسانہ ہے، کہانی ہے، تاریخ ہے اور روایات ہیں۔ بسا اوقات ان زبانوں کی قدیم و جدید شاعری ملک میں ‘بڑی زبان’ کی موجود قدیم و جدید شاعری سے استعارات، تشبیہات، فکر اور امیجری imagery کے حوالے سے خوب مقابلہ کرسکتی ہے۔ بلکہ بہت حد تک زیادہ پر امن اور غیر متعصب ہے۔ یہ تب ہی پتہ چلتا ہے جب کوئی ان زبانوں کے ادب کو محفوظ کرنے نکلے۔

سرکاری سرپرستی نہ ہونے کے باوجود ان مٹتی زبانوں کے علم و ادب کو کچھ افراد اور نجی ادارے کتابوں کی صورت میں محفوظ کرتے ہیں۔ ان لوگوں نے ان زبانوں کو لکھنے کے لئے نظام وضع کیا (ان سب زبانوں کا رسم الخط اردو (عربی) ہے ہے)۔ ان ہی سرپھروں نے ان زبانوں میں اب کتابیں لکھی ہیں اور ہر سال ان زبانوں میں کئی کتابیں شائع ہوتی ہیں۔

ہمارے ملک میں علم و ادب اور تحقیق کے حوالے سے اکثر سوال اٹھایا جاتا ہے کہ ایسا کرنے سے عام ادمی کی زندگی پر کیا اثر پڑے گا۔ یہ سوال ایک ایسی قوم میں بالکل فطری ہے جس کا اکیسویں صدی میں بھی سب سے اہم مسئلہ روزی روٹی ہی ہو اور جس کو زندگی کے بنیادی وسائل بھی درکار نہ ہو۔ اسی طرح ان زبانوں کے بولنے والوں کا فوری مسئلہ ان کی زبانوں کا معدوم ہونا شاید نہ ہو اور نہ ہی اس ضرورت کو سب لوگ ایک طرح سے محسوس کرے۔

کسی بھی تحقیق یا دریافت کا فوری فائدہ محسوس نہیں ہوتا لیکن وقت نے ثابت کیا کہ آگے جاکر اس تحقیق اور دریافت نے ہی نوع انسان کو کلی طور پر مستفید کیا ہے۔ امواج ثقل کے موجود ہونے کی دریافت میں ہمیں شاید وہ فائدہ اب نظر نہیں آتا جس سے شاید ایک صدی بعد کا انسان براہ راست مستفید ہو۔

اسی طرح کسی ادبی کام کی اہمیت کا اندازہ اس کی تخلیق کے وقت اکثر نہیں ہوتا۔ یہی وجہ ہے کہ ایسے سارے تخلیق کار، دانشور اور فلسفی اپنی زندگیوں میں تنگ دست ہی نہیں بلکہ معتوب بھی رہے ہیں لیکن بعد میں پوری دنیا ان کی معترف ہوئی ہے۔

جو لوگ اور ادارے ان ‘چھوٹی ’ زبانوں میں کتابیں لکھ رہے ہیں وہ اصل میں اپنی آئندہ نسلوں اور دیگر انسانوں کے لئے علم کی بنیاد رکھ کر اس کو جمع کررہے ہیں۔ یہ لوگ اور ادارے انسانی حکمت کے بکھرے اور مٹتے ہوئے اجزا کو محفوظ کرکے تاریخی کام کر رہے ہیں۔

چھوٹی زبانوں کے یہ لکھاری، محقق، شاعر اور ادیب اسی توقیر کے حقدار ہیں جس سے اکثر پاکستان میں اردو اور انگریزی زبانوں کے ادبا اور لکھاریوں کو نوازا جاتا ہے۔ ایک لحاظ سے یہ لوگ ان سے بھی دو قدم آگے کا کام کر رہے ہیں کہ ان کے پاس پہلے سے کوئی ادب تحریری صورت میں موجود نہیں ہے۔

یہ لوگ حکومتوں اور نجی اداروں کی طرف سے اعلی اعزازات کے مستحق ہیں۔ ان افراد اور اداروں کو ریاست کی طرف سے کماحقہ حصّہ ملنا چاہیے۔

خیبر پختونخوا کا ادبی وصحافتی سفر

صایمہ محبوب

خیبر پختونخوادے لوگ دنیاوی اعتبار سے غیرت مند تے قابل کئے جاندی وے ۔ تے نالوں نال دین دے جذبے سی وے معمور ہوندے ون اناں دی شجاعت تے سچائی دے وجہ تو ہی اناں نو دوسری قوماں تے برتری حاصل وے ۔اسی وجہ سے خیر دے لوگاں نے اینڑی روایاتنو برقرار رکھا وے ۔ تے زندگی تے ہر شعبہ دے ترقی تے کامیابی حاصل کیتی وے ۔ صحافت تے شعبے نو حساس ترین کیا جاندا وے ۔ کیونکہ اے قلم دے نال کیتی جانڑے والی جنگ وے ۔ تو اس جنگ چے ہمیشہ سچ نو ہی سچ نو ہی فتح مل دی وے ۔

قیام پاکستان سی بعد و صوبہ خیبر پختونخواہ چے اک ادبہ انقلاب نہ ایا ۔ جیرا کسی دی نظر تو دی لوکا نہ رہ سکا ۔ نوے ملک ملک دے نوے تقاضے ہوندے ون ۔ جس دے بیان وسطے صحافت صحافت دی زبان ہی بہترین وسیلہ ہوندے وے ۔ صحافت اُناں نو مسائل نو زیادہ چنگے طریقے نابیان کرسکدی وے ۔ جدو پاکستان بنڑا تے ملک بوت سارے سماجی ، ثقافتی مڑہبی ، تے لسانی مسائل دا شکار ایا ۔ ترو اخباراں نے اناں مسائل نو دي زباں نو بیا کرتے تے حکام بالا تک پہنچا نڑے دا فیصلہ کیتا سی ۔ اسی وقات ادبی صحافتی دا نوا دور شروع ہونڑا وے ۔ اس اخبار نو صحافتی انقلاب دا سر خیل وی کیا جاندا وے ۔ اے اخبار انڑی ترتیب و تدوین، خبراں تبصرا ، چے ملک دے دوسرے اخباران سی کسٰ وی صورت ننگا ۔ اے صوبہ سرحد موجودہ پختونخواہ دا پہلا اخبار آیا ۔ صوبے چٰ صحافت دے فروغ چے اخبار نے وڈی خدمت کیتی وے ۔ ۱۹۴۷ دٰ مانسہرہ دا علاقہ بغہ سی اک ہفتہ روزہ الجہار دا اجرا ہویا ۔ جس دے مدیر جناب الحاج دی دیکلریشن خود قائد اعظم محمد علی جناح نے دیتی آئی ۔ اسی وجہ سے تو اس ہفتہ روزہ اس دے علاوہ ماہنامہ سنگ میل ’وی‘ ادبہ صحافتی دا لوئی والا تارد آیا ۔ جھڑا ۱۹۴۸ چے پیشور سی شایع ہونڑا شروع ہویا ۔ اس بنو اک عہد ساز پرچہ وی کیا جاندا وے ۔ کیونکہ اس چے صوبہ دے فنکارہ کھلاڑی تے باشندیاں دی سرگرمیاں تےتہذیب و ثقافت دے وے خبراں شایع ہوندا وئ ۔ اس ماہنامہ دا تعلق ترقی پسند تحریک دے نال ایا ۔ اس وجہ دوں حکومت دا رویہ اس دے نال سخوت سی سخوتایا۔ کیونکہ ترقی پسند تحریک نو حکومت نے کمیونسٹ تحریک قرار دیتا ایا ۔ اسی وجہ نو خان عبدالقیوم خان دے دور وچ اے پرچہ بند کردیتا وے ۔ ۱۰۷۳ تے اس پرچہ اک بار پھر ڈیکلریشن ملی ۔ جنڑی ۱۹۷۵ تک ہی رہی ۔ سنگ میل چی اس دور دے سارے وڈے لکنڑا والا لکھدے سن ۔ جناں چے قتیل شفائی خاطر غزنوی حاجرہ مسرور فارغ بخاری شامل ون ۔

۱۹۴۹ چے ماہنامہ رسالہ پاک دامن دا اجرا ہویا۔ جس دے ،مدیر ناہید خاتون صاحبہسن۔ نام سنٹرکہ ہی پتا جل جاندا وے ۔ اے ماہنامہ عورتاں دا نمائیندہ ماہنامہ ایا ۔ اس دے وار کیا جاندا وے کہ اے بوت معیاری تے سلجھا ہو رسالہ ایا ۔ تے عورتاںاس نو بوت شوق دے نام پڑھدیاں سسن.

اس دے بعد“قیادت” تے نو ائے ملت اخباراں مہ دان سی شایع ہوے سن ۔ ۱۹۵۳ چے ماہنامہ زندگی ، شایع ہونڑا شروع ہویا ۔ سنگ میل سی بعد اس اس نو ایک بہترین ادبی جریدہ کیا جاندہ وے ۔۱۹۵۵ چے پیشور سی ہفتہ روزہ ’’ لوح قلم‘‘ دے نام سی عارف ندا کی ادارت چے نکلا اس نو دی اک بہترین مجلہ کیا جاندا وے ۔۱۹۵۷ چے قند نامی رسالہ دا اجرا ہویا اس رسالے دا وی ادبی صحافت جے بڑا نام تے مقام وے ۔ قند دے دو درجے ہی پیشور یونیورسٹی سے ایک ادبی رسالہ خیاباں دے اجرا ہویا ۔ اناں دو رسالیاں نےمل کر اس وقگو سٰ ادبٰء ضرورت نو بڑی خدتک پورا کیتا سی ۔ خیاباں دے خاص نمبر نو کتابی شکل وچ وی شایو کیتا گیا وے ۔ اقبال نمبر دانائے راز نمبر پاکستانی زباں وادب نمبر سسرد نمبر فاروقی نمبر غالب نمبر میر انیس نمبر ، اصناف نمبر ،وغیرہ انسائکلوپیڈیاں دی طرح دی ایے ۔ کچھ نمبر اس طرح دی وی سن جہاں تے ادبی تنقیدی مضامین وی لکھے گئے سن ۔

روزنامہ انجام پیشور تے کراچی شایع ہونڑے والا اخبار مئ جس دی جگہ بعد اچ روزنامہ مشرق بے لے لی ۔ اے روزنامہ شہباز دے مقابلے تے شایع کیتا جاندا وے ۔ تاکہ روزنامہ شہباز دی اجارہ داری ختم کیتی جاندا وے ۔

۱۹۶۲ چٰ روزنامہ شاداب شایع ہونڑا وے شروع ہویا ۔ اے اک ادبی مجلہ سی جس چے مقامی شاعراں تے ادیباں نو جگہ دیتی گئی ۔ جس دے وجہ تے صوبے دے اردو پشتو تے ہندکو دے شاعر تے ادیب اک دوجے دے نیڑے ہوےئ ۔ تے ادب دی نوی تاریخ رقم ہوئی ۔ اس دے بعد روزنامہ ’’حیات‘‘ پیشور سی شایع ہونڑا شروع ہویا ۔ اس دی حیات لمبی تی ائے تے ۔ اے روزنامہ زیادہ دیر نئ چل سکا ۔ ماہنامہ عالمگیر جنوری ۱۹۶۵ چی پیشور سے شرع ہوا ۔ اے وی اک ادبی جریدا ای ا۔ تے اس دا مقصد دے ادب دی فروغ سی تین سال تک قاری اس کو لطف اندوز ہوسکے ۔ ۱۹۶۵ چے ماہنامہ داستان دا اجرا ہویاسی ۔ اے رسالہ قند دا ترجمان ایا ۔ جس دی ادارت احمد فراز کردے آئے ۔ ۱۹۷۰ چے وطن دے معاملات نو چلانڑے وسطے صوبائی حکومت قایمیتی گئی ۔ پرانڑے نظام نو

ختم کرکے اکتیارات نو تلوی سطح تے دیتا گیا سی ۔ اسی وجہ نو صحافت نو دی اک نوی زندگی ملی کسی تے پشور دی اہمیت وچ دی اضافہ ہویا ۔ نوے نوے روزنامہ تے ہفتہ روزہ رسائہ شایع ہونڑے شروع ہوئے ۔ روزنامپ شہباز پیشور سی سید شہزاد علی شاہ دی ادارت چے شایع ہوندہ وے ۔

اس دے بی لاگ تبصرے نے ادبی مضامین نو پڑھنے ولے بوت پسند کردے سن ۔ اس وخوت خیبر پختونخوا دا نام شمال مشرقی سرحدی صوبہ یا صوبہ سرحد دا اجرا ہویا ۔ اس نو سب سی زیادہ چھپڑین والا اخبار کیا جاندا وے ۔ کیونکہ اے سونڑا کاغذ کے چھب دا سی تے اس دے لکھڑے والے وی خوب منجھے ہوئے سن ۔ اخبار دی ترتیب وتدوین وی اچھی ائی ۔ اس زمانہ چے روزنامہ وطن وی شایع ہوندا سی ۔ اس دے ایڈیٹر ملک ائے ۔ جڑے کہ ادیب تے شاعر ہونڑے دے دے نال نال روزنامہ جنگ تے نوائے وقت دے کالم نگار وی ائے "دی دور قلندر مدینہ شہزادہ تے انجام سسوری سی باقاعدہ ہوندے ائے ۔ انال اخباروں پہ زندگی دبے مسائل اور گلاں ہندیاں سن ایبٹ اباد سی ہفتہ روزہ نشمین شایع ہونڑا شروع ہویا ۔ جس نو محکمہ تعلیم وی ترجمان کیندے ائی ۔ کیونکی اس والے خبرں شاعی کردا سی ہنڑی تک جمہور نشیمن تے منزل ایبٹ اباد سی شاعی ہوندے تے وں ۔ یکم جولائی ۱۹۶۹ پیشور سی روزنامہ مشرق شایع ہونڑا شروع ہویا ۔ جیڑا لہ نیڑے تک بہترین مقام قائم رکھے ۔

۱۹۷۸ چے "رسالہ احساس" دا اجرا ہویا ۔اس دی ادارت خاطر غزنوی نے کیتی ۔ اس دے نام سی ظاہر ہوندا وے کہ اے امن دے پیٔغام ہو پھلانڑے وسطے ہوندا وے ۔ ۱۹۸۳ چے روزنامہ قند دی ایڈیٹر تاج سعید نے اناں دی زیتون بانو نے اک ادبی میگزین پیشور یونیورسٹی جاری کیتا جس دا اناں جریدا ایاں ۔اس میگزین جے ادب دی رنگینی تے چاشنی محسوس ہوندی وے ۔

۱۹۸۶ چے پیشور سی اک پرچہ ابلاغ دے ناں ی شایع ہونڑا شروع ہوے ۔ اس چے معاشرے دے موجودہ مسائل تے طبقات فرق تے مضامین ہوندے سن ۔ ۱۹۸۸ چے تاج سعید نے اک ہور ادبی رسالہ داستان دی ادارت داوی فریضہ انجام دیتا ۔ ۱۹۸۹ چے صوبے دے مانومر صحافی عبدالواحد یوسفی نے روزنامہ آج دا اجہ کیتا اناں دے تجربات نے اخلاص و محنت دی وجہ تو اخبار نے دن دوگنی لات جوگنی ترقی کیتی ۔

۱۹۹۱ چے روزنامہ سرخاب دا اجرا ہویا جس چے ملکی تے بین الاقوامی خبراں چھب دہاں وُے ۔ اسی سال روزنامہ بشارت شایع ہوندا وے ۔ ۱۹۹۲ چے روزنامہ کسوٹی شایع ہویا اس اخبار تی مشہوری وسطے پڑی کوششاں کیتا گیا سن ۔ ۱۹۹۷ چے ہفتہ روزہ قبائیل شایع ہویا ۔ خیبر پختونخوا دا اے ادبی سفر ای ای جاری وساری ایا لیک اس چئ مزید جدت اس وخوت ائی جدوان ڈاریکٹرٹ اف کلچر خیبر پختونخوا نے اک ای میگزین یون دا افتتاح کیتا ۔ یون دا پہلا میگزن مارچ ۲۰۱۷ چے ایا ۔ ات اینڑہ طرز دا انوکہا ای میگزین اے کیونکہ اے خیبر پختونخوا چے بولی جانڑی والی ساری زبان تے مشتمل وے ۔ اس میگزن چے صوبے دی ہر زبان دے ادیباں دے اپنڑی اصل جہت تے رنگ چے موجود ون ۔ اے مکمل اک کلچر بیس مینگزین وے ۔ جس چے قلمکار اپنے علاقے دے کلچر دے فروغ واسطے کم کر دیتے ون ۔ اج دے دور اش اس قسم دے میگزین دی اشد ضرورت وے ۔ تے کلچر ڈیپارٹمنٹ خیبر پختونخوا نے اس ضرورت نو پورا کیتا وے

A Reflection of Our Life

ننو ژان

ڈاکٹر عنایت اللہ فیضیؔ

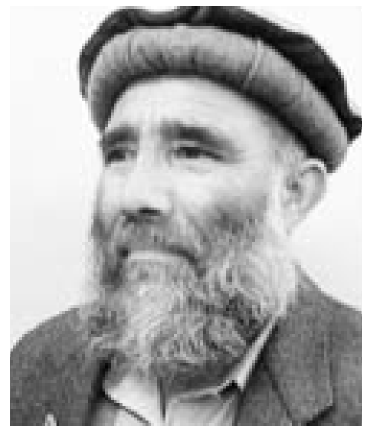

"ننوژان" کھوارو قدیمو 200سال پرانو بشونو سم ای قصہ دی شیر۔ چھیرنن ہمی کڑومان تن چھیرژاو چے داربویو بریکار اچی ہردی پھت بیتی بشے اسور۔ بشونو ہر کڑومہ "تن ننو ژان نن غیروم" گویان۔ قصہ ہموش کی قدیم زمانا میتاران تن اژیلیان ملکو معزز رویان خاندانہ دائیکو پچے دیاک بیرانی۔ یا سینو خوش وختے میتار ملکِ امان برنسا پت میتاری کاردو برائے ہتوغو 40 ژیژاؤ برانی، ای ژاوو ڑاسپورو شیلی دیہہ ہرچینہ بہرامے قامو موژار دوران نامین نانوتے دائیکو دیتی اسور۔ داربویو نام حمید امان برائے۔ داربویو دائیے تروئی سالہ نن تت پڑیمیکو بچے یا سینو اوانی چھیرنن تن داربویوتے جوہچھور تختان سم شابوک سور پائی تختی اریر، چھور زوغ ریشوان سم چھور استور، جوست کھیڑیان سم جو کھونگور اوسیل کوری 20 بار دویان تے خشٹوچے سناباچی، ٹاربٹ پوندی کوری ڈور کھانو لوٹ نوغورا خومیتائے۔شہزادو پڑیمیکو خوشانیہ سوت بس اشٹوک ہوئے ، غاڑندہ غاڑ ارینی، تھویک انداز شیت پرانی، خوشانی پوروزیکودارالی مہربانی کوری چھیرنن تتان پرویزیکو وختہ دار بویو دی چھیرننو ہوستہ دیتی میتارو چے خونزا ریتانی کی ہیہ پیسہ ہوستہ پرورش بوئے۔ حمید امان ہرچینہ دوران ننو ہوستہ پرورش ہوئے سینہ اوسنیک چھچتائے ادرخہ بی بایو اریر، جنالیہ غاڑو بغائے، ژنگ ژویا کلکوران تے پچھیتائے۔ شہزادو شون اووغ بکو ہتو چستی اوچے طاقتوتے روئے حیران بکہ پرانی، گوڑا اوغ نوئی اف بیران، کھانجہ نقشہ نازنین جوان شیروتے موغ کویان تتہاڑو میتار بکوبش ژاؤ ۔ ای سال شندورو آن نسی گمبوری بوچھوشی پونغوس کوسیکو وخت بکو حمید امان یاسینوتے راہی باک ہوئے، چھیرنن ریتائے کی اے مہ ژان ژانگ ژویوکلکوران وخت ہوئے ہانیسے کوئی بسان؟ ژاؤ ریتائے کی اے نان یاسینو میرژوریان وخت لا مہ پھار بکو لاکے ننو ہردی پھوشکی ہوئے مگم ژاؤ موخہ نسی رخصت اریر مہ ژاو کیہ وت گوئے رے غیچ پونہ کار ہتے ویٹی بہچیتائے۔ شندوروچے غوٹ بارو پونین گیاک ہر پونغو سوسار تن داربویو خیرو خبارو گانیر۔ مہ دار بوئے تختہ نیشیر ،مہ دار بوئے میتار بوئے رے ارمنہ اسور۔ ای انوس خبار ہائے کی ژانگہ حمید امان مارونو ہوئے خبار توریکو دوران نن مالاست اریر

تہ مراکو ژاؤ بریار تن ننو ژان نن غیروم
شوغ تودورا مو چھیار ننو خوش نن غیروم

ہیہ زائلہ دوران نن تان داربویو غمہ پورا مرثیہ بشونو طرزہ بشیتائے ۔روئے کار ارینی ہتو سر گنی اشٹوکا بو غاؤ بشیکا پرانی۔

ہر چین جنالی شیور تن ننو ژان نن غیروم
جنالی وارزین شیور تن ننو خوش نن غیروم
نن واتتے کیہ غیروم حمید امان نن غیروم
ڑاسپریکو سم بول بوغے تن ننو ژان نن غیروم
جم موشیو نام نیسیرتن ننوخوش نن غیروم
تہ چاتیرو کورا دوم تن ننو ژان نن غیروم
لوٹ گازو پھارنسہ دوم تن ننوخوش نن غیروم
ژانگ ژویو کلکوران وخت تن ننو ژان نن غیروم
یاسینو میرژوریان وخت تن ننو خوش نن غیروم

نن وا تتے کیہ غیروم تن ننو ژان نن غیروم
نسین پروانہ غیروم تن ننو ژان نن غیروم
نن واتتے کیہ غیروم حمید امان نن غیروم
ڑاسپریک یفتالیو ریم تن ننو ژان نن غیروم
تہ ننو زاریو ریم تن ننو خوش نن غیروم

200سالاردی زیات شوخسیکو ہانیسےہیہ بشاونا خور روئے دی کڑوم انگیاؤ آسونی ۔وپھتی باشیاک ننو ژانو کڑومان ننو بیگالہ دی چکے آسونی ۔ہے سوم جستہدی ننو ژان تونج نو بیتی شیر جوانان ہاہنسیے دی باشینیان ، ہورو ہنگ پین ساوز بکن دیتی استور غاڑادی باشوران، اشٹوکہ دی فنکارانان پونگی گویان ۔مگم دوران نن تن نامو بشونہ نو انگیکن دیتی ہتوغونام بو کم رویان کا رہ شیر ۔ تاریخی حوالہ ہیہ بشاونہ بو شینی یاسین، ہرچین، ژنگ ژویے ، ڑاسپریک ،یفتالی، حمید امان ہمی نام بشونوتے تاریخی حیثیت دیتی شینی۔ہیہ قسمہ ننو ژان چھترارو قدیمی کڑومن موژی بو اہم کڑوم شیر۔

کوڑ کو انجام(گوجري قصه)

ڈاکٹر عاصم زیب

ثقافت کو سیاݨ ھے -تو ھر قوم کو اپݨا تاریخ ھو ۔ کینو چڇ پختونخوا مو اور ژیب او قوم رہ رے ڑے -تو گوجر بھي ایک قوم ھو جو اپݨي او ثقافت رکھیو۔ اس قوم دا ثقافت او ژیب آریائي قام دے شان ھو ۔ یه قوم ساري عمر ڈاکه ما رہ رے ڑے تو غریب ہو دے سی ۔ وقت دی وقت نظر انداز ہوندا وے ۔ اس وجہ تے اپݨا لنڈا تے اپݨا تاریخ و ثقافت تے نیو خبر ۔ نہ اپنا تاریخ نہ سیاݨي نہ اپنا تاریخ نہ سیاݨي۔ یہ اپنی ژیب تے محروم ہے ۔

اس وجہ سے اب صوبائی حکومت تے کوشش ہو وے تھی گوجری ژیب ترقی کردا سی -اس کا اوں شکل Rich پراجکٹ ہوں کا شکل میں نظر آ واں دی ۔ یوں ای میگزین دی کے پی ژیبوں پہ کام کر سی ۔ اس لے ہم یون تے مانگا چی یون میں گجری ژیب دا باقاعدہ آرٹیکل ہو-اس وجہ تے یوں مے کوشش ہے کہ لنڈا یا نیو نسل تے اپݨي ژیب تو اشنا ھو -گجر کي ژیب دا فائدہ ھوݨ ۔

کوڑ کو انجام

اکو جنڑ تو وۂ ڈاکہ ما رہ تو ۔ وہ جے زنگل سے تو ۔ ڈنگر رکے تو او کوڑ کہ رتے تو۔ اک دن اکڑیاں ماری سی سی سی سی ۔ لوگ جاگیا تو زنگل تے چل گیا ۔ لوگ زنگل تے چل گئے اُت سئ نہ تو ۔ واپس آگیو ۔ کچ دن دی کاڑلی اواز کیا ”یو سی یو سی “ یو لوگ ڈاکہ تی جاریہ اکو بار پھر یوسی نہ تو ۔

اک دن وہ سچ تی اواز کیا یوسی یو سی سی سی ۔ اِنو بار لوگ کہ دے سی اے کوڑ کہ او زنگل تی نہ گیو۔چہ نہ بو ہو گیو ۔ جنڑو سي نو کھا ھوݨ ۔

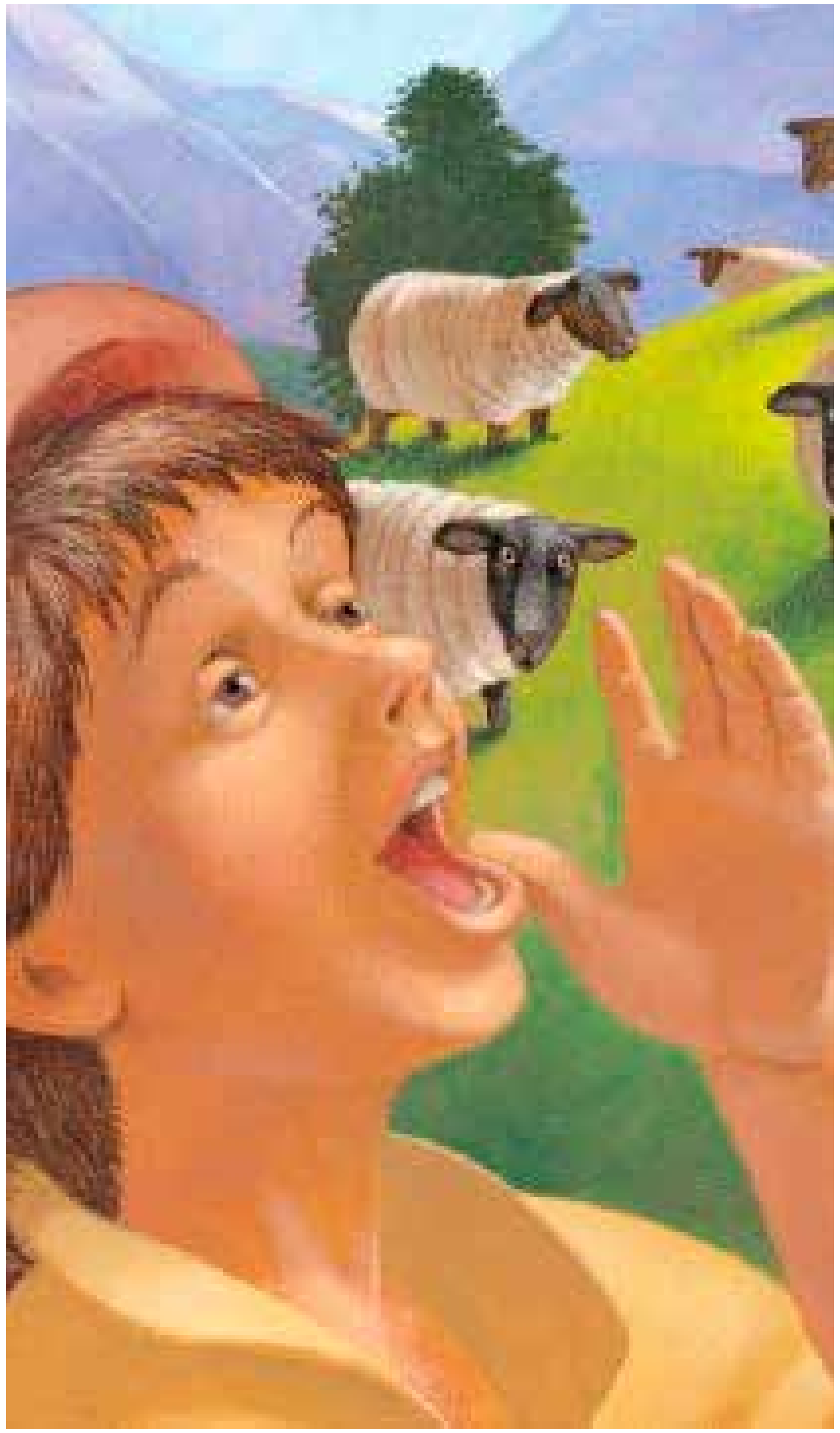

کچھ بلتی زبان کے بارے میں

محمود سلیم

انسانی جسم میں زبان سب سے زیادہ اہمیت کی حامل اسلئے ہے کہ زبان ہی وہ اغضا ہے جس کے ذریعے انسان نے اپنے خیالات کو جنم دیا ہے ۔ شائد زبان ہی کی وجہ سے انسان آج چاند تارو کا مالک ہے ۔ کیونکہ خیال سوچ و فکر شائد تمام جاندارو کی ذہن کا حصہ ہوتا ہے مگر ان خیالات کو دل و دماغ سے باہر صرف انسان ہی لا سکتا ہے جس کا ذریعہ زبان کی استعمال ہے ۔

کہا جاتا ہے کہ ادم علیہ السلام کی زبان سُوریانی تہی جو کہ اپنے زمانے کی پہلی معلوم زبان بھی ہے او قدیم بھی ۔ مگر وقت گذرنے کے ساتھ ساتھ ہزاروں زبانیں وجود میں آئی او غائب ہوگئ ۔ جو ہی ایک زبان غائب ہو جاتی ہے اس کے ساتھ اُس کے بولنے والے بھی اپنی شناخت کو بیٹھتی ہے ۔

یعنی بات صاف واضح ہے کہ کسی قوم کی پہچان سب سے پہلے اُس قوم کی زبان ہے ۔ جب زبان نہیں تو قوم نہیں اسلئے دنیا میں جتنے بھی لوگ ہے اُن کی اپنی زبان کی پاسداری کرنی چاہئے ۔ دنیا میں اس وقت ۵ ہزار کے قریب زبانیں بولی جاتی ہے ۔ جس میں تقریباً ۴ ہزار زبانیں زوال پذیر ہے ۔ اس کی ایک وجہ گلوبل ایزیشن ہے تو دوسری طرف طاقت ور کی کمزور کی محکوم بنانے کی ہے ۔ اس زوال پذیر زبانوں میں ایک زبان بلتی زبان بھی ہے جو پاکستان کی صوبے گلگت بلتستان میں بولی جاتی ہے ۔بلتی زبان کے بارے میں ‘جناب حسب حسنو“ رقم طراز ہے کہ! ”بلتی زبان ایک قدیم زبان ہے اور بلتسان کے علاوہ چین ، نیپال ، لداح ، تبت ، وغیرہ میں بولی جاتی ہے ۔ اس زبان میں بولنے والوں کی تعداد لاکھوں میں ہے ۔ یہ زبان تبت یعنی بدہ ازم کی وحی کی زبان ہے ۔ تبتی بدھ مت کی مقدس کتابیں اسی زبان میں اب تک موجود ہے ۔ بدھ مت کے علماء لاما کوشوق اور دوسرے پڑے لکھے لوگ اسی زبان میں اپنی مقدس کتابوں کو پڑھتے ہیں لکھتے ہیں اور ورد کرتے کرتے ہیں ۔ بلتستان میں اشاعت اسلام کے وقت یقینی طور پر یہاں بدھ مت کے علماء کی ایک بڑی تعداد موجود ہوگی ۔ جو مقامی زبان میں لاما او کوشوق کہلاتے ہیں ۔ اگر چی اُس وقت تعلیم صرف مذہبی اشخاص تک محدود تھی ۔مذہبی زمہ داروں کے سوا عام لوگوں کے لئے تعلیم حاصل کرنا ایک غیر ضروری فعل سمجھا جاتا تھا ۔

783ء اور786ء کے دوران میر سیدعلی ہمدانی اور اُن کے رفقائے کار نے مقامی حکمرانوں کی اشیر باد سے زوردار طریقے سے دین اسلام کی اشاعت کی ۔بدھ مت کے اُن علماء میں سے یقیناً بعض مذہب بدلتے دیکھ کر تبت اور لداح چلے گئے ہونگے جبکہ بعض نے اسلام قبول کیا ۔ ”

اور شائد یہی وجہ تھی کہ لوگوں نے مذہب کو اپنا کر اپنے سابقہ دھرم کے تمام باتوں ، طور طریقوں ، او روایاتوں کو بھول گئے ہیں ۔ اس رد عمل سے بلتی زبان کی رسم الخط ادب اور ثقافت زوال پذیر ہوگئ ۔ خصوصاً بلتی رسم الخط اپنی شناخت کو بیٹھی ۔ جبکہ لداح ، تبت ، اور برما میں اب تک یہی سم الخط رائج ہے ۔ آج بلتسان میں ۱۰ لاکھ لوگوں میں سے ۵۰ تک لوگ بلتی رسم الخط نہیں سمجھتے ۔ ہم نے اس مضمون میں فارسی نسطالیق میں ”بلتی اردو بول چال“ سے بلتی زبان کے کچھ اہم چیزوں وغیرہ کے نام انتخاب کئے ہیں جو محمد حسین کاشف کی مرحون منت ہے ۔

ھرشا (گنتی)

ہندسہ	اردو	بلتی	English
1	ایک	چک	One
2	دو	نس	Two
3	تین	خسوم	Three
4	چہار	بجی	Four
5	پانچ	غا (gha,a)	Five
6	چھ	تروک	Six
7	سات	بدونس	Seven
8	آٹھ	بگیاد	Eight
9	نو	رگو	Nine
10	دس	فچو	Ten

لوہوری وڈی منگ کن
سل کے موسموں کے نام

بلتی	اردو	از----------تا
خپید	بہار	۲۲ مارچ تہ ۲۱ جون
غیار	موسم گرما	۲۲ جون تا ۲۱ ستمبر
ستون	موسم خزان	۲۲ستمبر تا ۲۱ دسمبر
رگون	موسم سرما	۲۲ دسمبر تا ۲۱ مارچ

سبزیونی و میونی منگ
سبزیوں اور پھلوں کے نام

بلتی	اردو	بلتی	اردو
ژونگ	پیاز	پغن	ٹماٹر
غولافو	گاجر	برمولو	شلغم
الو	آلو	پالک	پالک
بوار	تربوزہ	دن	کدو
چولی	خوبانی	سیو	انار
کوشو	سیب	ستارگہ	اخروٹ

بول چال کے لئے ضروری ہوتا ہے کہ اُس زبان کے چند اہم جملو کو اسانی سے سیکھا جا سکے اس لئے ’اردو اور بلتی بول چال“ سے چند مکالمے قارئین کے لیے پیش کیا جاتا ہے جو کہ بلتی زبان کے سیکھنے اور سمجھنے میں مدد دیتی ہے ۔

بلتی	اردو
شہری: اسلام وعلیکم جو	اسلام وعلیکم جناب
تاجر: وعلیکم سلام جو	وعلیکم سلام جناب
شہری: یانگ بدیسو یودا جو؟	آپ خیریت سے ہیں ؟
تاجر: نا خدا ای لیا ثمو یود جو	میں اللہ کے فضل سے ٹھیک ہوں
شہری: یاری منگ پو جن جو؟	آپ کا نام کیا ہے جی؟
تاجر: نی منگ پو شیر علی جو	میرا نام شیر علی ہے
بلتی	**اردو**
مریض: یا اللہ ناشید	یا اللہ میں مر رہا ہوں
ڈاکٹر:لانگ پھنگ ژھید	آپ کو کیا تکلیف ہے
مریض: نالا برمید بلتو ینگ ژتن دو کید جو	میر پیٹ میں بار بار درد اٹا ہے
ڈاکٹر نودی پرچی لین	پرچی لے لو

توروالی لوک شاعری

جاوید اقبال توروالی

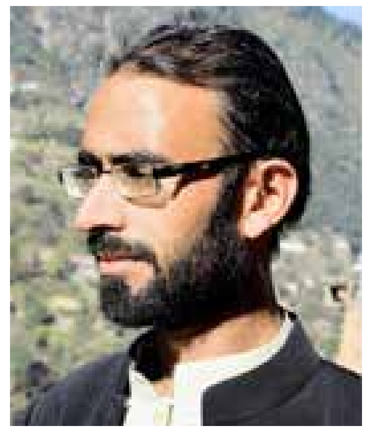

توروالی شاعری کے دو اہم اصناف "ژو" اور "پھل" ہیں۔ انکی مزید اقسام ذیادہ تر ان کی گائیکی کے طرز پر ہوئی ہیں۔ تیکنیکی لحاظ سے توروالی شاعری کی یہ دو اصناف بنتے ہیں۔ ژو اور پھل ابھی تک لوگوں میں سنیہ بہ سینہ ایک نسل سے دوسری نسل تک منتقل ہوتے ارہے ہیں لیکن وقت کے ساتھ کئی قدیم ژو اور پھل ناپید ہورہے ہیں۔ نئی نسل اب بہت کم ژو اور پھل سے واقف ہے۔

بحرین میں مقیم سماجی تنظیم ادارہ برائے تعلیم و ترقی (اب ت) توروالی زبان کی ترویج و ترقی کے ساتھ ساتھ اس زبان کی زبانی ادب کو بھی محفوظ کرنے کی کوشش کر رہی ہے۔ اس سلسلے میں ادارے نے کئی شعراء کے کلام کو جمع کیا ہے اور اس کلام کو کتابی صورت میں جلد چھاپنے کا منصوبہ بنارہی ہے۔ اس سلسلے میں قدیم ژو پر مشتمل ایک اہم کتاب 'اینان' کے نام سے چھاپی ہے اور کئی اور کتابیں ادارت و نظر ثانی کے مراحل میں ہیں۔

زیرِ نظر مضمون میں توروالی شاعری کے ان دو اہم اصناف پر مثالوں کی مدد سے نظر ڈالی گئی ہے۔

ژو:۔

ژو توروالی شاعری کا جز لاینفک ہے۔ توروالی کی بنیادی شاعری ژو پر ہی مشتمل ہوتی ہے۔ یہ قدیم صنف ہے اور سینہ بہ سینہ چلی ائی ہے۔ ژو کے شعراء میں خواتین اور مرد دونوں شامل ہیں۔

ژو دو مصرعوں پر شامل قطعہ ہوتا ہے۔ ہر مصرعے کا اختتام اواز "آ" پر ہوتا ہے۔ یعنی قافیہ ہمیشہ آ ہی ہوگا اور اس میں ردیف کا کوئی خاص خیال نہیں رکھا جاتا۔ ژو کا شاعر ان دو بندوں میں پورا مضمون سموتا ہے۔ ژو خود ایک آستائی بھی ہے اور انترا بھی۔ توروالی شاعر اپنی شاعری کا اغاز ژو سے ہی کرتا ہے۔ جب شاعر کئی ژو کو کسی ایک محبوب کے بارے میں اسے کوئی فرضی نام جیسے کشمالہ، لیلٰا، معشوقا، ریزالا وغیرہ دے کر بناتا ہے تو اسے پالٹی (پارٹی) کہا جاتا ہے۔ ایک پالٹی میں سینکڑوں ژو ہوتے ہیں۔ یہ پالٹی جدید اصطلاح ہے اور جب ایک شخصیت کے گرد کئی ژو کہے جائے تو اسے کہا جاتا ہے۔

ژو کو کئی طریقوں سے مختلف مواقع پر مختلف دھنوں کے ساتھ گایا جاتا ہے۔ ژو کی مزید تقسیم اس کے طرز گائیگی کو بنیاد بنا کر کی جاتی ہے۔

اس تقسیم کی رو سے ژو کی درجہ ذیل عام اقسام پائی جاتی ہیں۔

1: سرنامہ یا سر سی ژو

2: دُوبھا

3: سیتاری ژو

4: جدید گانے کے طرز کا ژو

5: قوالی کے ژو

6: غمگین آ

7: چاربیت والا ژو

ژو کی بنیادی ساخت وہی ہے صرف گائیگی کا طرز بدل جاتا ہے جس کی بنیاد پر یہ درجہ بندی کی جاتی ہے۔

ژو کی مثالیں اردو ترجمے کے ساتھ

مھے زید بان کی موزی آدام او تن سی جاما
عاشقائے اے ژو بینی گشین سرناما

ترجمہ: رقیب نے مجھ پر خوراک اور لباس بند کر دیے ہیں۔ اسی لئے عاشقوں کے لئے ایک ژو گاتی ہوں اور وہ اسے دھن بناکر گاتے رہے۔

ژو خفگان دے بنَدی حی زید ئے ئی دما
خوشألیدے کام غم سی نیِگھالدُو چیکا

ترجمہ: ژو دکھ کی وجہ سے بولا جاتا ہے تاکہ دل کو قرار ائے۔ خوشی سے کون غم کی اہ بھرتا ہے!

مھی بُھویودیو عُمُو تُنُو حساب نہ کوا
آ لیکُھودُود بے وأرا اُوجیلی ہُو مھی شا

ترجمہ: میری سنو تو اپنی عمر مت گینو۔ میں گنتا تھا اس لئے بے وقت میرے بال سفید ہوگئے۔

دھیرِین سی ژید آسمان سی ٹین مھو بُوڑ گناہگا
سلیم کیس کے معلوم تُھو تے جھان سی سزا

ترجمہ: زمین پر اور اسمان کے نیچے ہم سب گناہ گار ہیں۔ سلیم اُس جہان کی سزا کس کو معلوم۔

سرناما:

سرناما یا سر سی ژو کو عموماً دو گلوکار ملکر گاتے ہیں۔ پالٹی کا پہلا ژو ایک گائیگ گاتا ہے تو دوسرا ساتھی اسی کے انداز میں اسی ژو کو گاتا ہے۔ پہلا گائیگ پوری پالٹی گاتا ہوا اگے بڑھتا ہے جبکہ وہ ساتھی اسی ایک ژو کو بطور سرنامہ دہراتا رہتا ہے۔

دُوبھا:

اسکو دو گروپس میں گایا جاتا ہے۔ ہر ژو کا پہلا مصرعہ ایک گلوکار گاتا ہے اور دوسرا مصرعہ دوسرا ساتھی گلوکار۔ یہ ڈھول کے تھاپ پر گایا جاتا ہے۔ یہ عموماً گھاس کی کٹائی کے وقت یا ہشر کے موقعے پر گایا جاتا ہے۔

سیتار سی ژو:

ژو کے گانے کا سب سے مقبول طرز سیتار کے دھن پر گانا ہے۔ یہ انوکھا طرز ہے جسے عام طور پر بہت پسند بھی کیا جاتا ہے۔

ربابی ژو:

جب ژو کو رباب کے دھن پر گایا جائے تو اسے ربابی ژو کہا جاتا ہے۔

جدید ژو:

جب ژو کو اسکی بنیادی دھن کے علاوہ کسی اور دھن پر گایا جائے تو اسے جدید ژو کہا جاتا ہے۔ یہ طرز دوسری زبانوں کے طرز سے مستعار لیا جاتا ہے یا خود کوئی نئی اختراع کی جاتی ہے۔

قوالی ژو:

ایک ہی ژو کو کئی بار دہرانا اور ساتھیوں سمیت گانا۔ اس میں بھی ایک ژو کو انترا بناکر گایا جاتا ہے۔ دوسری بار اسی ژو کو استائی کی طرح گھمایا جاتا ہے اور ساتھی گائیگ بھی وہی کرتے ہیں۔

غمگین ہآ:

مرثیے والے ژو کو اسی ہآ میں گایا جاتا ہے۔ اس میں گائیگ ژو کو بہت طول دیتا ہے اور غمگین ہوکر گاتا ہے۔ یہ غمگین شاعری کے لئے عام ہے چاہیے کسی ناکام عاشق کی کہانی ہو یا کسی کی موت کا ماتم۔

چاربیت ژو:

اسمیں ایک گائیگ کھڑے ہوکر سامنے بیٹھے اپنے گروپ کو ژو کے پہلے مصرعے کو باتوں کے انداز میں گاتا ہے اور ساتھی بھی اسے باتوں باتوں کی صورت میں دہراتے ہیں۔ دوبارہ اسطرح کرنے کے بعد گائیک ایکدم دوسرا مصرعہ گاتا ہے اور دُوبھا کی طرح گاتا ہے لیکن دُوبھا میں ژو کے دونوں بند کو طول دے کر گاتے

ہیں اور اسمیں مختصر کرکے گاتے ہیں۔ یہ طرز اکثر شادی بیا کے مواقع پر اپنایا جاتا ہے۔ ہمارے یہاں اب بھی یہ بالاکوٹ (چت گام) گاؤں میں اس کا رواج ہے۔

ڈھیچاًن سی ژو:

یہ ژو خاص مواقع پر گایا جاتا ہے۔ اس کو گاتے وقت ڈھول وغیرہ استعمال نہیں ہوتے بلکہ اسے تہواروں کے موقعوں پر خواتین و حضرات گاتے ہیں۔ یہ خصوصاً کھلے جگہوں پر جھولے جھولتے وقت گایا جاتا تھا۔ جھولے پر ایک گروپ ایک مصرعہ گاتا تھا اور دوسرا گروپ دوسرا مصرعہ۔ اسے طول دے کر گایا جاتا ہے۔

چند مثالیں:

روزی نہ ہودُو لیِن کھنا سی پلاناَ
مھی گل خوبانے أژی کی ہاگا سی لانگاَ

ترجمہ: جنگلی بوٹی پلان کبھی بھی روزی یعنی خوراک نہیں ہوسکتا۔ فضول میں میری گل خوبانے کو بارش کی لڑی نے گیلا کردیا۔

لاش نہ بنا دوران بیگم مھی پن سی آتھاناَ
کمی شڑا ونیِن مھأ اِسپارنیِن گوریستاناَ

ترجمہ: دوران بیگم کو بُرا مت کہو یہ میرا سہارا ہے۔ کمی جب شڑ بانڈا سے اترے گا تو مجھے گور میں دفنا دیا ہوگا۔

غزن ملوک کے متنت کو سید اکبر خاناَ
گھین عید سی ژادا جوئی مھمال گے آزاداَ

ترجمہ: سید اکبر خان غزن ملوک کو منت کرکے منالو۔ بڑی عید کی صبح بیوی میکے جانے میں آذاد ہوتی ہے۔

بن گناہگا دھیرین سی ٹین ئی عذاباَ
پورا نہ ہودُو گھان عُمُو سی آرماناَ

ترجمہ: بنی ادام گناہگار ہے اور زمین کے نیچے (قبر میں) عذاب ہے۔ اس گروی ذندگی کی حسرتیں کبھی پوری نہیں ہوتیں۔

پھل:۔

قدیم طرز کا تورِوالی پھل اب تقریباً ناپید ہے۔ اب ژو کے علاوہ جتنی بھی شاعری کی جاتی ہے اسے عموماً پھل کہا جاتا ہے۔ پھل کے بھی دو مصرعے ہوتے ہیں۔ دونوں کے آخری الفاظ ہم قافیہ ہوتے ہیں لیکن ردیف کا یہاں بھی کوئی خیال نہیں رکھا جاتا البتہ الفاظ میں وزن اور دھن کا خیال رکھا جاتا ہے۔ پھل بھی کئی اقسام کے ہوتے ہیں۔ یہاں قافیہ ہمیشہ "آ" نہیں ہوتا مگر گاتے وقت گائیک اکثر اس طرح کی اواز خود لگاتا ہے۔

پھل کے اقسام بھی ژو کی طرح طرز اور مواقع کی بنیاد پر ہیں۔ یہاں پھل کی چند مثالیں اردو ترجمے کے ساتھ پیش کیے جاتے ہیں۔

بیشتے موزیگئی گے بنا بھی بیڑیل ما بھئیّا
مأ تھأ جینمینا وألدے تھانیِن قبر سی مئیّا

ترجمہ: جاکر رقیب کو کہو کہ میری محبوبہ سے دور رہو۔ ورنہ میں تمہیں قبر میں گاڑدوں گا۔

مھیئے زولفقار انا آ ہات گیادے تھئیّا
حیدری چیگا کیدے موزی سی در زید وئیّا

ترجمہ: مجھے تلوار دیدو میں اس پر ہاتھ پھیر کر رکھتا ہوں اور رقیب کے در پہ حیدری نعرہ لگا کر اترتا ہوں۔

باچا ظالم نم لشکر پھراگانیِناَ
ژین او شرُوڑ کیمبیلے لڑازانیِناَ

ترجمہ: بادشاہ ظالم نیا لشکر متحریک کرے گا۔ کیمبیل میں بیواؤں اور یتیموں کو اذیت دے گا۔

بووو روئیمال مأ موٹر می بھیانیِناَ
بیلأئی کونیِن شریف کان گے آوانیِناَ

ترجمہ: معشوق رومال میں موٹر میں بٹھاؤں گا۔ ہوا بن کر شریف خان تک پہنچاؤں گا۔

وعدہ سی قول پدم جان ما نیِما نیِناَ
پیران پیر چاڑ بغداد کے آوانیِناَ

ترجمہ: میں وعدے پہ پکا قول پدم جان سے مانگوں گا۔ اور پیران پیر میری اواز بغداد پہنچائے گا۔

ململ جان پاپو چھی کشال می پو
ایس موزی ئے دے تُو مھی کأن گے وہ

ترجمہ: ململ جان تمہارے بغل میں بیٹا۔ اسے رقیب کو دے اور تم میرے پاس نیچے آ۔

PESHAWAR A CREATIVE CITY

Abdul Latif

In November 2016, British Council published a final report titled as "Creative Cities in Pakistan". The report shed light on creative cities other than Islamabad/Rawalpindi, Lahore & Karachi. The disciplines that were included in this research were crafts and folk arts, performing arts, media arts, literature, gastronomy, design, film and music. Through this research, carried out by British Council, 5 cities were identified as top creative cities of Pakistan i-e Hyderabad, Peshawar, Multan, Gilgit-Hunza and Quetta. Peshawar was being identified as "strong in crafts and literature and home to many important festivals".

The culture traits that were identified included strong traditions and creative industries of metal work, chappals, mizari work, tilla work, leather work, furniture and others. As of performing arts the city was identified as hub for theatre, dance, TV as well as music industries including rock and pop music. Other assets that were identified included walled city, Bala Hissar fort, Sethian Mohalla, and residences of some Bollywood stars and gastronomy/cuisine culture.

Following the research, an event was held in Directorate of Culture in Peshawar on 13th January 2017. The event included presentation of this research study by Sophie Hollows and Dr. Maryam Rab. Some of the interventions that were identified by the study included sustainability, skills development, fashion & design, capacity building in digital media and cultural leadership program. Participants of the event included creative people selected from Peshawar including entrepreneurs and skilled artisans.

In the presentations Sophie Hollows mentioned of exhibition of selected crafts from these cities in London. Following this, Creative Economy and Crafts & Visual Arts Units of Directorate of Culture carried out field work for selection of crafts to be exhibited in London under British Council Creative Cities Exhibition program. As the proposed program is on City basis only, the field work was limited to Peshawar city. A number of crafts that were selected for the event included Metal work, Karakul making, Peshawari chappals, wood work, mizary work, traditional jewelry and wax painting. Keeping in view the limited space provided by British Council in Exhibition, 4 types of crafts were selected for the exhibition. These products included Peshawari chappals (two pairs), Traditional jewelry (watkara and chargul), wax paintings (handkerchiefs) and metal work (tea pot, drinking glass, bowl and surahi). Along with this selection, a catalogue was also prepared for these products. Catalogue included information regarding the skills, artisans, tools and product descriptions of selected crafts.

The Craft exhibition was opened for display on 5th April and concluded on 26th May 2017 at British Council Head office London.

It is a great achievement for Directorate of Culture of KP, and a moment of pride for the artisans and creative craftsmen when such work is exhibited at international level. KP province has very rich and diverse cultural heritage built through thousands of years. Provision of such opportunities will provide for wider market accessibility and robust creative sector development.

ARTISAN VILLAGE

Robina Khan

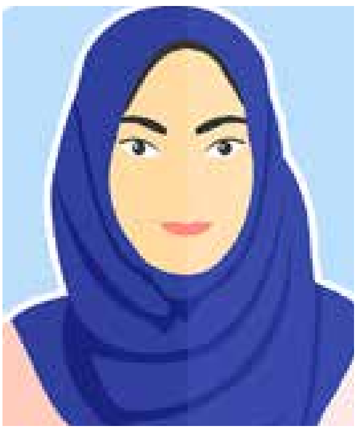

Gor Khatri once a Mughal Caravan Serai sitting at the top of the hill at end of historical Sethi Street, in between the huge Mughal gateways with a large courtyard that was once surrounded on all four sides by rooms for travelers. Considered being a holy site for more than two millennia, the site was known to be monastery as well as having a Sikh temple Gorakhnath. The place has established the position of Peshawar to be one of the earliest living cities in this part of Asia, inhabited continuously from the 4-6th century BC.

In the vicinity of this historical place there exist a small village, named Artisan Village depicting traditional & cultural industries particularly crafts. Artisan Village is a small yet comprehensive courtyard, where traditional crafts that are embedded in cultural heritage are lively made in the surrounding rooms and displayed in a dedicated displayed. The place offers learning opportunities in the form of paid internship in all the skills, which is positively perceived in the community and keeps the culture alive by transmitting these authentic skills to new generations.

Some of the crafts, many being identified and appreciated on national and international levels, includes metal work, Karakul making, wax work, wood work, leather work, embroidery, cane/straw work, carpet weaving, rabab making, chitarkari, pottery and paranda making. The project is so phenomenon that not only the space, but also the material is provided to these master artisans for crafts making and are displayed in different exhibitions.

Artisan Village provides an environment shadowed by the historical importance of the site, Gor Khatri, transmitting the message of who we were through a soft yet convincing of our strengths and survival strategies.

Crafts, a source of cultural identity while serving the purpose of utility and decoration, have the potential to become trend sitter particularly in the field of creative & cultural industries through entrepreneurship.

With a critical historical background and the current scenario of the crafts making, and the existing infrastructure, artisan village has the potential to become cultural spot depicting our history and our culture. The place has the power and ability to be considered a platform of our culture heritage and be exhibited.

Collaborations can be made with organizations, governmental and private, in the form of mutual exhibitions, tours, and specialized interventions to capitalize upon the strengths

of the place. Improving the place further through dedicated investments, and its integration into China Pakistan Economic Corridor (CPEC) will open up opportunities for collaborations and promoting the creative and cultural sector strengthening

cultural entrepreneurship, improving local economy and further enhancing the friendship between Pakistan & China.

CULINARY ART OF KHYBER PAKHTUNKHWA

Amara Shahjehan

Culture is considered a dynamic and learned phenomenon. Culture guides human into all walk of life and circumstances. Culture may be defined the collection of beliefs, values, and attitudes practices which might be followed a group of people or community. In other word culture is considered complex whole which include customs, beliefs, values, folklore, traditions or any other capability acquired by man as a member of society. The food choices of different cultural groups are often connected to folkloric behaviors and religious beliefs and ties us to our families, culture, traditions. Every culture group has their own traditional way of how to prepare, serve, and eat their traditional foods. Some of the food items are considered part of the tradition and routine practices in particular groups or communities.

Khyber Pakhtunkhwa was home to the ancient civilization of Gandhara, going back to thousands of years. This regions is exposed to a number of invaders and adventurists, hence culture here is depicted in many practices and customs.

In culinary heritage, Khyber Pakhtunkhwa gastronomy is passively influenced by ingredients and practices from the surrounding regions as well as historic invaders, merchants, caravans and conquest missions adding varieties to the diversity of KP culture food. The region is rich for spices as well as meat products creating unique signature foods such as kebab. Other signature food includes beef, lamb, chicken and vegetables. Some of the regional cuisine heritage are particularly known such as suhbat, halwa etc.

1.Peshawar

Peshawar is known “the city of men” in Sanskrit. The city that would become Peshawar, called Purusapura, was actually founded by the Kushans, a Central Asian tribe, over 2,000 years ago. Prior to this period the region was affiliated with Gandhara. Being among the most ancient cities of the region between Central and South Asia, Peshawar has for centuries been a center of trade between Afghanistan, South Asia and Central Asia.

Peshawar was once a center for salt trade calling Namak Mandi. Over the years, this business diminished, but the place has retained the name that it earned recognition from decades ago.

The Namak Mandi that takes its name from the salt trade in the region was formerly known as Mewa-mandi because of the flourishing business of fruit wholesalers. Now a days Namak Mandi is famous and poplar for traditional cuisine like chicken, mutton and lamb karahi, barbecue (BBQ) and Kabli palou and it has its own traditional charm and aroma

fascinating the clientage. Some of the cuisines available in the market includes;

1.1 Shinwari Karahi

One of the signature dish of this area in Peshawar is Shinwari karahi (chicken, mutton and beef). It is said that the delicacy is originated from Shinwari tribe in Landi Kotal. The ingredients which are used in Shinwari Kharai are, tomatoes, green chilies, ghee and salt as required including main ingredient lamb or chicken. Shinwari Karahi is cooked in wok by deep frying of beef, chicken and lamb after then by adding salt, tomatos and green chilies. No spices are used in Shinwari Kharai. Lamb is cooked in its own fat using charcoal and wood fire adding unique flavor to the food. It is served with yoghurt and salad.

1.2 Chapli Kabab

Chapli kabab is one of the most consumed local delicacy in Khyber Pakhtunkhwa and is considered a specialty of Pashtun cuisine. The ingredients for the kebabs are simple and yet having a special taste. The ingredients are minced meat, crushed/solid, eggs (as per taste), salt, garlic, coriander powder, tomatoes, green coriander, green chilies, onions, oil, red chili powder, and barely flour.

While preparation is simple by mixing all these ingredients together, giving it round shabe and deep frying in fat. It is served with fresh lemon and sometime chutney. There are some famous regions in surrounding areas of Peshawar known for best Kebabs such as Bakhshi pul, Toray Kabab, Jalil etc.

1.3 Chicken, Mutton, Lamb Tikka (BBQ)

Tikka is also one of the most famous, unique and savory BBQ of KP. The main ingredient is only salt which is dusted on chicken, mutton and lamb and grilled on barbeque skewers. After few minutes brushed lightly with ghee and kept on coal until it cooked. These tikkas are served with fresh tandoori bread and a mint sauce.

1.4 Kewah

Kewah basically green tea and is widely cherished after meals. It is believed for easing up digestion after heavy meals. One of the famous region of Kewah is Qisa Khwani Bazar in Peshawar. Historically known, it is said that traders use to enjoy Kewah while telling stories of their trade adventures. Its ingredients are cardamom, sugar, green leaves tea and water, sometimes served with lemon.

2.Charsada District

Charsada is one of the ancient district of Peshawar division and has its own historical significance. Charsada was once part of the kingdom of Gandhara and having old name of Pushkalavat. The famous cuisine of Charsada are Gaty Rejy, Razaroh Methai, Gurh and Sardaryab Fish.

2.1 Gathy Rujay

Ghatay Rujay are easy cook rice or Mota Chawal. Gathy Rujay of Charsada are unique and is popular delicacy among the locals. The main ingredients are Ghatay Rujay (rice), beef,

tomato, onion, green Mong ki Daal (lentils), coriander, garlic, turmeric, salt and water. Beef and lentils are cooked until soft and are mixed with boiled rice, finally garnished with all other ingredients and deep cooked.

3.Dera Ismail Khan

The word "Dera" is derived from the Saraiki word derā which means "encampment". This word is commonly used for residential towns Dera Ismail. It is one of the largest city of the KP province. One famous cuisine delicacy originating from this region is "Sohan Halwa".

It has its own historical significance and it is said that for the first time it was prepared by a confectioner "Sohan". Main ingredients consists of wheat sprout, flour, egg yolks, rose water, sugar, butter or vegetable oil, saffron, cardamom, and slivers of almond and pistachio.

It is a sweet delicacy and widely enjoyed.

4.Mardan Division

Mardan has a very rich in cultural heritage and archeological sites. However it is also popular for its traditional food delicacies. Mardan is famous for a type of delicious and unique appetizing sweet called, Badayoon Perras. Badayoon Perras are a unique sweets and have special recipe. The main ingredients are condensed milk (locally called as Khoya), desi ghee, and sugar. It is widely served on many occasions from wedding ceremonies to eid celebrations etc.

5. Swat and Malakand Division

Swat has its own gastronomic specialty like any other region. Begamai Rice, a type of easy cook rice, is one of the most famous and delicious cuisine from the region. It is said that this variety of rice was introduced by Begum Bilqees of Afendi family, hence called begumi rice. The traditional ingredients used in Begmai Rice are Shautal (Persian clover), Shalkhey and Ogakai (wild garlic) and other ingredients including salt, green chilies, green beans and desi ghee. It served with yogurt, salad, desi ghee, milk, curry (Salan) and butter.

6 Bannu District

Khyber Pakhtunkhwa popular traditional cuisine Painda/ Sohbuth originates from Bannu and Lakki Marwat, the Southern parts of Khyber Pakhtunkhwa. Painda is a Pashtu word meaning "a group of people sitting together". Painda/ Sohbat both are traditionally prepared in domestic chicken and beef meat and some dry powdered spices as well as desi ghee. A traditionally prepared elongated bread (Roti) is baked on large wider shaped of furnace and arrange layers of these bread (rotiya) pieces in a large bowel, and is covered in prepared curry of beef or chicken. It is served with fresh salad, raita, lemon and sauce etc.

MASOOLO/MASOOLO BAAT-THROW MAN ROCK

The Torwali folktale

Rahim Sabir

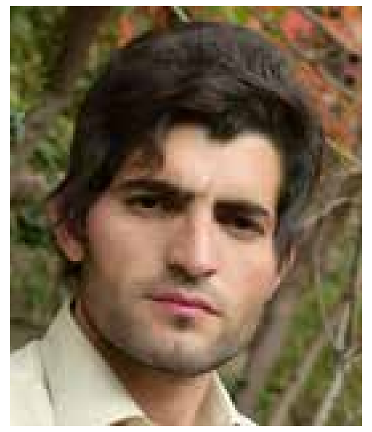

In the older days of our ancestors when a man got old his sons would take him to a cliff rock now known as Masoolo or Mazoolo Baat; and threw the old from that rock into the Daral River.

Masoolo baat was the name of that rock from where people were thrown by their ancestors. The meaning of Masoolo Baat in Torwali is "the rock from where people were thrown". Today such rocks are in every place known as Masoolo Baat

Long ago a man was carrying his old father towards the Masoolo Baat. On the way his father smiled over his shoulders. His son asked the reason for his smile. His father answered, "If I had not thrown my father from Masoolo Baat many years back I would have not been brought by my son to the same place. But this is tradition and one day your son will also bring you to this rock to throw you to Daral river".

Hearing this, his son stopped and said to his father, " If this is going to happen with me too, I will never throw you from the Masoolo Baat. The son brought his father back home and kept him hidden from others as it was the custom then that if any old man or woman found at anybody's home so he was to be punished and fined by the king.

One day the king ordered his subjects to do two things for the king. First, they had to make a rope from sand; and second, they had to make a stairs to the sky for the king. The king gave them a deadline of two days and warned them that if they failed to do so the king would punish all the subjects severely.

In the evening when the son was lying in utter sadness his father noticed his worry and asked the reason. The son relied that the king wanted them (the subjects) to make a stairs from earth to sky and a rope made of sand. And if the subjects failed to so they are going to face tough punishment by the king. After hearing the story his father said that it was not a difficult job to do. He asked his son if anybody dared answer to the king demands. The son replied that it was not possible.

The old father advised his son and said, "Go to the king and tell him to lay the foundation of making the rope lest we make it wrong. Your majesty should start first so that we may follow the same design otherwise there will be chance of faults in making the rope. Your majesty should set the example first". The father went further saying to his son, "As for as the stairs is concerned go to the king and request him to start making it with the design and size of your choice so that we (the subjects) may follow the exact process with the right design and size".

The next day all the people gathered in the royal court. The king enquired about the tasks they were assigned. There was

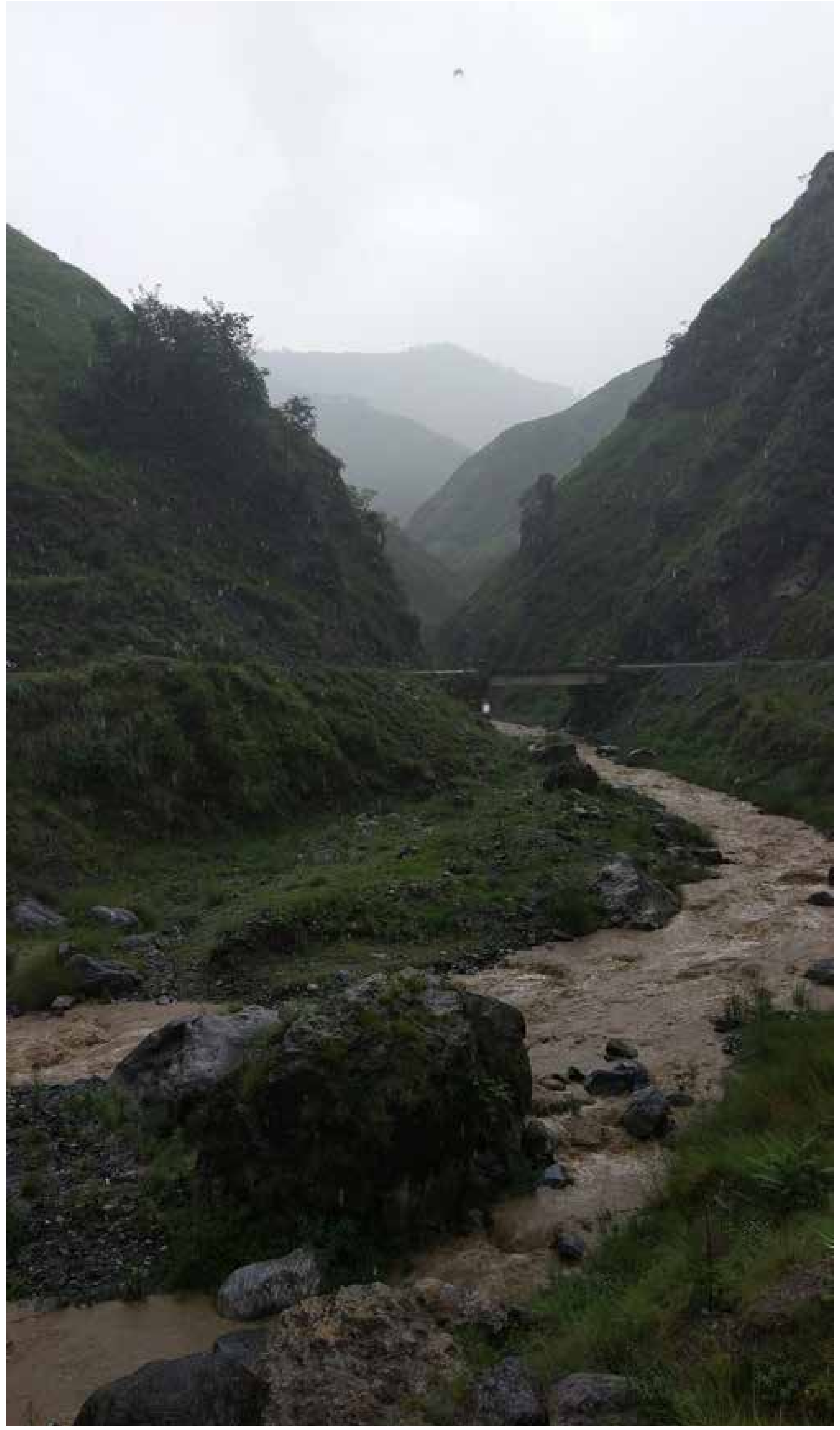

pin drop silence in the royal court. Suddenly but gracefully the old man's son rose at a corner and respectfully addressed the king. "Your majesty, we were ready to make the rope but were not sure about its thickness, thinness and length. We, therefore, decided to ask your majesty to start with a design of your choice so that we may exactly follow that" "And as for the stairs, the young man continued his speech, we decided to follow you when you lay the foundation as per your royal wish and we would follow suit".

When the king heard the young man's speech he cackled, "Ah ha! Young man how you dared reply me." The king ordered his servants to search the young man's home as he thought there must be some old wise man hidden at the young man's home who had guided the young an. The servants went and came back with the old man, the young man's father, before the king.

When the king saw the old man he asked him, "So it is you who have taught your sons the answers to my demands".

The old man gracefully nodded and said, "Yes it was me who taught the answers. How is it possible for the poor subjects to carry out such foolish tasks"

The king listened to what he spoke carefully and softly said, "I am a fool. I asked my subjects to carry out such foolish and impossible tasks". Addressing the old man the king said, "Thank you man, you have taught me wisdom".

Soon after that the king passed an order that from now onward nobody would throw the old from the Masoolo Baat. Only after that the people stopped to carry out the cruel tradition.

PAKHTUNWALI:
AS PUKHTUN CODE OF LIFE

Mr. Tanzeem Alam

It's been natural phenomena that every species on earth whether animals or human being can only survive in association or communal life which simultaneously give way to basics of the social order (folkways, mores, values, customs and traditions) and culture as a whole. Culture is a thing defined by social scientist Taylor that "Culture is that complex whole which includes knowledge, belief, art, moral, law, custom and any other capabilities and habits acquired by man as a member of society". Seeing Pukhtun culture in the context of this definition, we find things same as mentioned here. Pukhtuns are the people who traced back their origin and lineage for thousands of years, having own identity, unique way of life norms, mores and values.

Pukhtu is not only the language spoken by Pukhtun people or even a person who speaks Pashto should be considering as Pukhtun. Pukhtun is a person who speaks Pashto as language and follows Pukhtu as code of life as well and should think upon observing Pukhtun code of life in order to adjust in a Pukhtun community which is called Pukhtunwali. It contains set of values pertaining to Namoos (Females respect, family's prestige, land and property), Melmastya (Hospitality), Badal (Revenge). If one wants to live with honor and respect he/she must follow Namoos in family, village or tribe. There is most famous proverb in Pashto language "Mal da Sara Zar, Aw Sar Da Namoosa" (Sacrifice wealth to save life and sacrifice life to save Namoos!)

MEMLASTYA (HOSPITALITY):

Melmastya also carries the same value when it comes to hospitality of a person whether known or strange person passing by or staying in a village, hujra or mosque. Melmastya is not followed only in individualist approach but history proved it as communal responsibility and attachment to the refugees when military wars or other natural disasters took place in the world or national spheres. Khushal Khan Khattak says that "It goes waste if you feed yourself alone; it gives satisfaction to have your meal in the company". James W. Spain observes that "Melmastya is exercised by the tribesmen to a degree frequently embarrassing to the guest-whether he be foreigner who knows he will never be in a position to return it adequately when the occasion demands".

The way guest is warmly welcomed in different phrases is also noteworthy like "Pa Khair Raghley" (means welcome), "Khwar ma Shay" (You may remains prosperous), "Kha Charey" (Your business may flourish), "Har kala rasha" (always keep on coming), "Abad Usay" (you may live prosperous) and so on. "Katt Puzay" is also one the most important and interesting term in hosting guest as melma. Because it is symbol of humbleness and is metaphorically used to warmly welcome the guest and to show feelings of heart. "Katt Puzay" actually means bed and bedding. "Puzzay" is used as a carpet in rural areas of Pukhtun culture.

This very heart catching theme is voiced in a Pashto Tappa:

Khawanda Tola Me Tre Zar Krhe,

Da Yar Da Kale Melmana Raghale Dena.

Translation:

O lord! I would like to serve my heart to the guests came from the village of my lover.

It is also said that don't see the food I provided as a host but see the warmth and joy in my eyes because the food served with scowl on the forehead of the host is not valued.

NANG /PATT:

Nang is also one of the main components in the set of values. According to some of the people it has the same meaning of English word honor but it is defined differently. It means the courage to stand for the honor of the tribe and homeland. Being a Pukhtun it is compulsory to protect his homeland. As says in Pashto Tappa (genre):

Pa Tor Topak Weshtale Rashe

Da Be-Nangai Awaz Dei Ra'ma'sha Mayana

Translation:

O my love! It is better to see you dead than having the news of your showing your back in war.

It is required to be a Nangyaley (possessing Nang) to behave accordingly. It is best explained in the verses of Khushal Khan Baba (one of Pashto great poets):

Pa Jahan Da Nangyaley De Da Dwa Kara,

Ya Ba Ukhre Kakarey Ya Ba Kamran Shi!

OR

Da Afghan Pa Nang Me Utarhala Tora,

Nangyaley Da Zamane Khushal Khatak Yam.

If a person is honoring following Nang so it is also derogatory to be Be-Nanga (not possessing Nang) and considers as Be-Nangi and is looked down upon.

A Tappa says that:

Pa Hindustan De Saley Jorr Sha,

Da Be-Nangai Awaz De Ra'ma'sha mayan!

BADAL (RETALIATION):

Where Pukhtun is sensitive to respect and honor of the land, at the same time he is sensitive to his own self-respect as well. He cannot observe any insult into his own self-esteem and is provoked emotionally to take his Badal (revenge). Every person is equal in respect and dignity and does not compromise on taking revenge, going to any extreme irrespective of cost and consequences of retaliation. Revenge is being taking in any case threatening Pakhtunwali (Nang/Patt, Namoos, Ghairat etc). "Ka chari Pukhtun khpal Badal sal Kaala pas hum wakhli, nu bya ye hum berra karhe da" (if a Pukhtun take his revenge even after 100 years, it means that he is still in hurry).

It never means that Pukhtun is wildish, savage and blood thirsty and free of human feelings and affection. He loves, forgiving and open-hearted if his relative is killed by mistake but will not let his enemy free if he has killed his friend or any associate intentionally. Because Pukhutnwali is in accordance with Islamic Sharia law such as an eye for eye, tooth for tooth and blood for blood. He never satisfies till he does not wreak his vengeance on his enemy with full success. Those who fail in taking revenge of the threatened-Pukhtu (self-respect) lose prestige, fame and earn an unfair name as "Paighor" (reproach). Pakhtunwali is also be referred as an instrumental factor in provoking emotions of a particular group as argued by Glatzer (2002). A newly born child just after his father murder wreaked his vengeance patiently waiting for many years. Pukhtun prefer to die an honorable death rather than live a life of disgrace due to not taking Badal.

With the passage of time when people experienced bloodshed and vendetta causing loss of many live and unending dispute for hundreds of years, they tend to have "Nanawatey" means "entering into someone house or Hujra seeking pardon to the other party. It simply means keeping own life on the mercy of opponent through surrender. It is in case when the guilty party or person admitting his crime and express shame so Pukhtun seek pardon. It plays its conciliatory role to tone down the aggression of retaliation between the parties.

Depending upon the situation and nature of the conflict Pukhtuns also let their women for Nanawatey when they want to give more esteem and prestige to the aggrieved party. The women could be "Sartor Sar" (unveiled), can bring Holy Quran and also "Parray pa Gharrah" (going with the rope in the neck), in order to end up the vendetta before taking place of long life murder exchange. In the result of Nanawatey dispute is settled peacefully.

James W. Spain stated that it is required for the aggrieved party to accept Nanawatey. There is no Nanawatey when the dispute involves with "Tor" (Blame) or "injury to women". Tor is a stigma applied to a suspected woman for illegal relations with a man and they both may be killed.

In this entire scenario Jirga play its important role. There are some legal terms in Jirga judicial functionality. Narkh (known as customary law) is collection of rules standard and is Jirga unwritten constitution, with the help of which problems are judged and solved.

Teega means truce and is worked out when the proposal of dispute is presented in front of the Jirga council by any party, so for temporary basis till decision is not being taken, no property is allowed to show any aggression on one another. In case of violation of Teega before the verdict of Jirga session, Nagha (tribal fine) will be implemented to penalize the guilty party.

After proper investigation of the dispute by Jirga elders till knowing facts and realities, decision is being taking to ensure justice. If a party goes against the decision without any legitimate reason, Jirga plays its executive role against the guilty party and implement Badraga (escort), in order to burn his corps, destroy his house or compel a party to leave the place and exile to another city.

References:

- Glatzer B. (2002) The Pashtun Tribal System. in Pfeffer, G. and Behera, D. K. (eds.), 2002. Concept of Tribal Society. Concept Publishers, New Delhi, pp. 265-282
- Khalil, H. Pashtoon Culture in Pashto Tappa, National Institute of Historical and Cultural Research, Quaid-I-Azam University Islamabad
- Spain, James, W. The Way of the Pathans, Oxford University Press London/New York

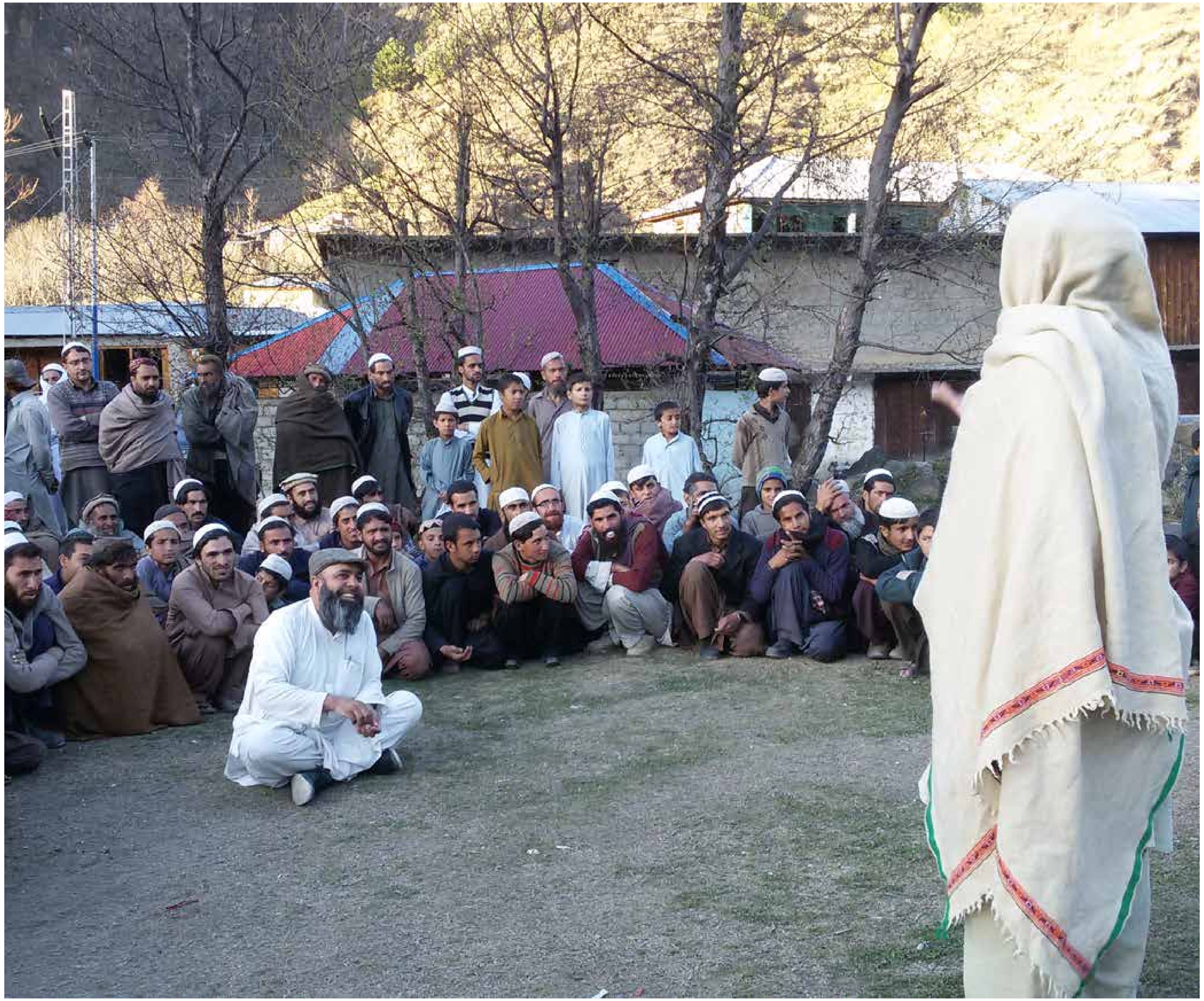

DIRECTORATE
OF CULTURE
GOVERNMENT OF KHYBER PAKHTUNKHWA

Phone: +92 91 921 1200
Fax: +92 91 921 1220
Directorate Of Culture, Nishtar Hall Government of Khyber Pakhtunkhwa